

Міністерство освіти і науки України
Національний університет «Києво-Могилянська академія»
Факультет гуманітарних наук
Кафедра історії

Магістерська робота

Освітній ступінь – магістр

На тему: «Єврейська проблематика на шпальтах київської неєврейської преси за Гетьманату Скоропадського»

Виконала: студентка 2-го року навчання

Спеціальності:

032 «Історія та археологія»

Освітньо-наукової програми «Історія»/ «Юдаїка»

Папакіна Катерина Андріївна

Науковий керівник Гірік С. І.,

кандидат історичних наук, старший викладач

Рецензент Тинченко Я. Ю.

Магістерська робота захищена

з оцінкою _____

Секретар ЕК _____

« _____ » _____ 2020 р.

Київ – 2020

Декларація
академічної доброчесності
студента/ студентки НаУКМА

Я, Папакіна Катерина Андріївна,
студентка 2 року навчання факультету гуманітарних наук кафедри історії,
спеціальність 032 «Історія та археологія», освітньо-наукової програми
«Юдаїка»
адреса електронної пошти gerodot96@ukr.net

- підтверджую, що написана мною кваліфікаційна/магістерська робота на тему «Єврейська проблематика на шпальтах київської неєврейської преси за Гетьманату Скоропадського» відповідає вимогам академічної доброчесності та не містить порушень, передбачених пунктами 3.1.1-3.1.6 Положення про академічну доброчесність здобувачів НаУКМА від 07.03.2018 року, зі змістом якого ознайомлений/ ознайомлена;
- підтверджую, що надана мною електронна версія роботи є остаточною і готовою до перевірки;
- згодна на перевірку моєї роботи на відповідність критеріям академічної доброчесності, у будь-який спосіб, у тому числі порівняння змісту роботи та формування звіту подібності за допомогою електронної системи Unicheck.
- даю згоду на архівування моєї роботи в репозитаріях та базах даних університету для порівняння цієї та майбутніх робіт.

11. 06. 2020
Дата

Підпис

Папакіна К. А.
Прізвище, ініціали

АНОТАЦІЯ
магістерської роботи

Тема: "Єврейська проблематика на шпальтах київської неєврейської преси за Гетьманату Скоропадського"

Автор: студентка 2-го р. н. освітнього ступеня – магістр, спеціальності 032 «Історія та археологія» освітньо-наукової програми «Історія (Юдаїка)»

Науковий керівник: Гірік Сергій Іванович

Захищена: " ____ " _____ 2020 р.

Короткий зміст роботи: Магістерська робота присвячена єврейській проблематиці у неєврейській пресі Києва та Київської губернії за Гетьманату Павла Скоропадського. На основі газетних публікацій з'ясовано основні напрями внутрішньої політики єврейства – відновлення національно-персональної автономії та зовнішньої – висунення єврейської делегації для участі у Паризькій мирній конференції. Досліджено проблему вступу євреїв до армії, а також проблему створення єврейської самооборони у цьому регіоні. Визначено основні напрями єврейської благодійної діяльності, як всередині єврейства, так і надання допомоги киянам не євреям.

Jewish topics in the non-Jewish press of Kyiv under the Hetmanate of Skoropadskyi

Short summary: The master's thesis is devoted to Jewish topics in the non-Jewish press of Kyiv and Kyiv province under the Hetmanate of Pavlo Skoropadskyi. On the basis of newspaper publications, the main directions of Jewish internal affairs – the restoration of national and personal autonomy and foreign affairs – the nomination of a Jewish delegation to participate in the Paris Peace Conference, had been examined. The problem of the conscription of Jews into the army, as well as the problem of creating Jewish self-defense in this region has been studied. The main directions of Jewish charitable activity within Jewry, as well as providing assistance to non-Jewish Kyivans, have been analyzed.

Зміст

Вступ.....	3
Розділ 1. Історіографія та джерельна база дослідження	
1.1. Стан наукової розробки.....	8
1.2. Характеристика джерельної бази.....	11
Розділ 2. Внутрішньо та зовнішньополітична діяльність єврейської громади Києва та Київської губернії у київській неєврейській пресі	
2.1. Єврейська національно-персональна автономія.....	21
2.2. Проблема участі єврейської делегації на Паризькій мирній конференції.....	29
Розділ 3. Єврейство у лавах армії гетьмана П. Скоропадського та єврейська самооборона у київській неєврейській пресі	
3.1. Євреї-воїни в армії гетьмана П. Скоропадського.....	33
3.2. Проблема створення єврейської самооборони.....	40
Розділ 4. Єврейська благодійна діяльність у київській неєврейській пресі	
4.1. Благодійність у єврейській культурно-освітній та громадській сфері.....	47
4.2. Благодійна допомога євреїв киянам.....	53
Висновки.....	59
Список використаних джерел та літератури.....	63
Додатки.....	74

Вступ

Актуальність. У період гетьманату П. Скоропадського (квітень – грудень 1918 р.) преса залишалася головним джерелом поширення інформації серед представників усіх національних та соціальних прошарків населення Києва та Київської губернії. Очевидно, що висвітлення подій та явищ як за межами України, так і всередині країни, а також новин місцевого значення грало чималу роль у формуванні громадської та суспільної думки. Єврейство, що складало чималу частку населення цього регіону Української Держави, не було поза увагою преси, в якій висвітлювалися різні сторони їхнього життя в Києві та Київській губернії. Різні аспекти життя єврейської громади тісно перепліталися із загальноукраїнськими проблемами, тому вони знаходили місце на сторінках неєврейської преси.

Актуальність теми обумовлюється тим фактом, що відображення єврейської проблематики у пресі Києва та Київської губернії залишається недостатньо дослідженою проблемою. Навіть із розвитком української історичної науки після 1991 р. нерозв'язаними залишається ряд питань, пов'язаних із міжнаціональними стосунками, внутрішньою політикою, військовим будівництвом у період Української Держави гетьмана Павла Скоропадського. Тому дослідження відображення єврейства у неєврейській пресі у зазначений період не лише розкриває особливості сприйняття «єврейського питання» у тогочасному суспільстві, а й дає глибше можливість дослідити різні аспекти історії Української Держави 1918 р.

Об'єктом дослідження є неєврейська преса Києва та Київської губернії в період гетьманату П. Скоропадського.

Предмет – єврейська громада Києва та Київської губернії на шпальтах неєврейської преси цього регіону.

Мета роботи – дослідити відображення життя єврейської громади Києва та Київської губернії в київській неєврейській пресі.

Відповідно до мети висувуються наступні **завдання**:

- проаналізувати стан зарубіжної та вітчизняної історіографічної розробки проблеми та джерельну базу дослідження;
- охарактеризувати відображення у неєврейській пресі Києва та Київської губернії внутрішньополітичної та зовнішньополітичної діяльності євреїв;
- дослідити зображення євреїв у армії П. Скоропадського та єврейської самооборони у неєврейській пресі Києва та Київської губернії;
- охарактеризувати освітню, громадську та культурну діяльність єврейської громади Києва та Київської губернії у неєврейській пресі цього регіону.

Хронологічні межі дослідження визначені періодом від початку проголошення Української Держави гетьмана П. Скоропадського 29 квітня 1918 р. до її ліквідації 14 грудня 1918 р.

Географічні рамки охоплюють терени Києва та Київської губернії в межах адміністративного поділу 1918 р.: Київський, Бердичівський, Васильківський, Звенигородський, Канівський, Липовецький, Радомишльський, Сквирський, Таращанський, Уманський, Черкаський, Чигиринський повіти¹.

Методи дослідження. Для вирішення поставлених задач використовувалися такі методи історичного дослідження: загальнонаукові методи аналізу та синтезу, в тому числі проблемно-історичний, хронологічний, історико-порівняльний, метод критичного аналізу джерел.

Для дослідження преси як основного джерела було залучено метод кількісного контент-аналізу для виявлення типів кількісних моделей змісту. На думку П. Шотлера, важливість використання контент-аналізу при вивченні преси полягає у тому, що він допомагає включити зміст документу у соціальний контекст². Також, за допомогою контент-аналізу стає можливим

¹Бойко О. Територія, кордони і адміністративно-територіальний поділ Української Держави гетьмана П. Скоропадського (1918) // Регіональна історія України. – 2009. – № 3. – С. 218–219.

²Schottler P. Historians and discourse analysis // History Workshop Journal. – 1989. – № 27. – P. 43–48.

зробити кількісний опис змісту документу та встановити наявність та кількість матеріалу з досліджуваних проблем³.

Процедура контент-аналізу відбувалася в ручний спосіб. На початковому етапі було відібрано сукупність джерел – газет, які підлягають цьому аналізу. Сукупність відібраних джерел склала 15 газетних видань. В свою чергу, семантичною одиницею аналізу виступали такі категорії:

- 1) проблема євреїв-воїнів Києва та Київської губернії у армії гетьмана П. Скоропадського та єврейської самооборони;
- 2) внутрішньо- та зовнішньополітична діяльність євреїв Києва та Київської губернії;
- 3) висвітлення єврейської благодійності.

На другому етапі проведення контент-аналізу відбулося формування вибіркової сукупності шляхом співвіднесення виділених категорій аналізу із змістом сукупності джерел. На третьому етапі було встановлено частоту, з якою в тих чи інших газетах використовуються обрані категорії. Так, для першої категорії характерна частота 37; для другої категорії – 32; для третьої – 33 [Додаток 1].

Таким чином, у групі обраних джерел було встановлено кількість, а також наявність або відсутність необхідного проблемно-тематичного наповнення.

Окрім того, використовувався метод структурно-семіотичної інтерпретації, котрий на думку Ролана Барта передбачає аналіз текстового повідомлення (публікації в газеті), виділення в тексті основних кодів, або фіксацію їх відсутності⁴. На нашу думку, в такому випадку основною джерелознавчою характеристикою має виступати окрема одиниця – публікація, а не видання загалом. Це дозволяє визначити різноманітність опублікованих у пресі матеріалів та специфіку кожного з них.

³Пашиян И. А. Контент-анализ как метод исследования: достоинства и ограничения // Научная периодика: проблемы и решения. – 2012. – № 3. – С. 14.

⁴Барт Р. Избранные работы: Семиотика: Поэтика: пер. с фр. / уряд. Г. К. Косикова. – Москва, 1989. – С. 454–455.

Використання методу дискурс-аналізу обумовлюється, на нашу думку, необхідністю осмислення механізмів утворення значень чи тверджень у тексті періодичного видання (газети)⁵ та виявлення в тексті структури цих значень чи тверджень, прихованого змісту, прийомів, що використовували автори у газетних статтях, оглядах, замітках тощо. Таким чином, дискурс-аналіз дозволив більш якісно, в порівнянні з контент-аналізом, проаналізувати зміст газетних публікацій, суспільно-політичних та культурно-історичних умов, за яких вони були створені⁶. На думку голландського вченого Тена ван Дейка, дослідження умов, за яких був створений текст, неможливе без урахування контекстної моделі – уявлення автора про подію, процес чи явище, яке має відобразитися у тексті⁷.

Виходячи з цього, бачимо, що поява у пресі Києва та Київської губернії за гетьмана П. Скоропадського публікацій про погроми на Галичині, в Польщі та Австрії та в інших країнах, тобто за межами досліджуваної території, актуалізувала потребу в інформуванні єврейства Києва та Київської губернії. На сторінках газет з'являються огляди подій, пов'язаних із насильницькими, грабіжницькими чи погромними діями проти євреїв вже у цьому регіоні⁸. У газеті «Вечір» з кінця осені – на початку зими, таким чином, утворилася окрема рубрика «Єврейське життя».

Наукова новизна даного дослідження полягає у комплексному дослідженні єврейської громади у пресі Києва та Київської губернії в період гетьманату П. Скоропадського (1918). Вперше в рамках дослідження на основні періодичних видань (газет) було досліджено єврейську проблематику у неєврейській пресі Києва та Київської губернії. Джерелознавчий аспект новизни полягає в введенні до наукового обігу малодосліджених періодичних

⁵Шевченко А. Ю. Дискурс-анализ политических медиа-текстов // Полис. – 2002. – № 6. – С. 18.

⁶Будаев Э. В. Недостающее звено дискурс-анализа: контекстуальные модели Т. Ван Дейка // Политическая лингвистика. – 2009. – № 28. – С. 153–154.

⁷ван Дейк Т. А. Язык. Познание. Коммуникация / Пер. с англ. В. Герасимов. – Москва, 1989. – С. 170.

⁸Истязания // Киевская мысль. – 1918. – 9 августа. – С. 2.

видань Києва та Київської губернії в період гетьманату П. Скоропадського (квітень–грудень 1918 р.).

Структура магістерської роботи обумовлена метою та постульованими дослідницькими завданнями. Робота складається із вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел та літератури та додатків. У першому розділі надається характеристика історіографічного стану розробки проблеми, а також аналізується джерельна база дослідження. У другому розділі аналізується внутрішньо- і зовнішньополітична діяльність єврейської громади в пресі Києва та Київської губернії. У третьому розділі розглянуто відображення в пресі участі євреїв у армії П. Скоропадського та єврейській самообороні. У четвертому розділі йдеться про освітню, громадську, благодійну та культурну діяльність єврейської громади регіону на сторінках преси Києва та Київської губернії. У висновках узагальнюються результати дослідження відповідно до поставлених завдань.

Розділ 1. історіографія та джерельна база дослідження

1.1. Стан наукової розробки.

Проблема єврейської громади Києва та Київської губернії в період гетьманату П. Скоропадського 1918 р. неодноразово підіймалася багатьма дослідниками. Незважаючи на це, специфічною рисою як зарубіжної, так і української історіографії являється тематична розпорошеність у дослідженнях науковців. Загалом єврейська громада у зазначений час розглядається побіжно: досліджувалися передусім політичні процеси та суспільні явища у єврейському середовищі Києва та Київської губернії, або ж тема підіймалася в контексті взаємовідносин між національними групами.

Опрацьований науковий доробок умовно поділяється на зарубіжну та українську історіографію (до і після 1991 р.).

Переважну частину зарубіжної історіографії складають праці американських дослідників. Їх науковий доробок представлений монографічними працями, в яких єврейська спільнота Києва та Київської губернії у період гетьманату П. Скоропадського 1918 р. розглядається поверхово. Вагомим внеском у розвиток зарубіжної історіографії стала праця єврейського історика українського походження Іллі Черіковера, присвячена погромам в Україні. Незважаючи на об'ємність даної роботи, присвяченої саме подіям Української революції 1917–1921 рр., при описі історії єврейської громади 1918 р. автор недостатньо деталізує події в житті євреїв під час правління П. Скоропадського. Разом з тим, дослідження І. Черіковера містить аналіз частини неєврейської преси цього періоду, в якій розглядалося так зване «єврейське питання»⁹.

Дослідники єврейсько-українських відносин також приділяли чимало уваги погромній тематиці. Так, у статті Матвія Стахіва аналізуються причини погромів під час подій Української революції 1917–1921 рр., разом з тим автор робить акцент на суспільно-політичному та культурному рівні

⁹Чериковер И. М. История погромного движения на Украине 1917–1921 гг. У 7 т. – Берлин, 1923. – Т. 1: Антисемитизм и погромы на Украине 1917–1918 гг. – С. 115–117.

розвитку єврейської громади Києва та її протидії погромній агітації¹⁰. Зважаючи на особливості політичного устрою та внутрішньої політики Української Держави протягом квітня – грудня 1918 р., погроми проти євреїв практично не відбувалися.

Часто вчені розв'язують більш широкі проблеми, в тому числі досліджують розвиток єврейського політичного життя. Зокрема, у своїй праці американська історикиня Нора Левін аналізує не лише розвиток єврейських політичних партій, а й дає оцінку взаємовідносин представників цих партій із суспільством та державним урядом:

Надзвичайно напружена політична ситуація навряд чи сприяла продуманому плануванню постійної національної організації українського єврейства, але почалася деяка рудиментарна робота, яка була б зруйнована новими політичними потрясіннями¹¹.

Подібні проблеми підіймаються у праці американського науковця єврейського походження Цві Гітельмана. В схожому контексті, як і у попередньої авторки, єврейство України, і Києва в тому числі, розглядається як складова загальноросійського єврейства. Основним лейтмотивом праці є розвиток єврейських політичних партій та організацій, котрі автор навіть не ідентифікує за місцем походження та діяльності¹².

В українській історіографії проблема життя єврейської громади в Києві та Київській губернії вивчена недостатньо. Частково ця тематика висвітлена у дослідженнях, присвячених національній політиці в Українській Державі та міжетнічним взаємовідносинам в період гетьманату П. Скоропадського (квітень – грудень 1918 р.). Заслуговує уваги праця історика і колишнього міністра закордонних справ Української Держави Дмитра Дорошенка, в якій автор розглядає державну політику за П. Скоропадського у 1918 р. Не зважаючи на те, що в праці основну увагу приділено внутрішній та зовнішній

¹⁰*Stachiw M.* Why the Jewish problem has been connected with Ukraine // *Ukrainians and Jews: a symposium.* – New York, 1966. – P. 12–13.

¹¹*Levin N.* The Jews in the Soviet Union since 1917. Paradox of Survival.–New York, 1988. – P. 40.

¹²*Gitelman Z. U.* A Century of Ambivalence: The Jews of Russia and the Soviet Union, 1881 to the Present. – Indiana University Press, 2001. – P. 97–99.

політиці уряду гетьмана П. Скоропадського, а єврейська проблематика окремо не розглядається, проблеми єврейської громади частково висвітлюються в даній праці¹³.

У ряді наукових статей, присвячених національній політиці гетьмана П. Скоропадського, йдеться про підтримку з боку гетьмана загальних єврейських зборів, що відбувалися у листопаді 1918 р.¹⁴ та про єврейські культурно-освітні громадські об'єднання¹⁵.

Серед досліджень, що стосуються більш раннього періоду (зими – весни 1918 р.), слід згадати статтю Віталія Скальського¹⁶, який проаналізував настрої жителів Києва та його околиць навесні 1918 р. після відступу більшовиків. Основні проблеми, що їх озвучує автор, стосуються в першу чергу погромних настроїв та самосудів.

Значної уваги в сучасній українській історіографії заслуговують науково-популярні дослідження Ярослава Тинченка. Незважаючи на жанрові особливості праць, автор спирається на такі історичні джерела, як архівні документи, газети та опубліковані джерела – спогади сучасників подій. Особливе місце в дослідженні цього науковця займає єврейська самооборона, при цьому значна увага приділяється внутрішньополітичній та суспільній обстановці¹⁷. Я. Тинченко охоплює ширші хронологічні межі, що не входять у наше дослідження, разом з тим, він надає ґрунтовне пояснення щодо проблеми із створенням єврейської самооборони у період гетьманату

¹³Дорошенко Д. І. Історія України, 1917–1923. – У 2 т. / Упоряд.: К.Ю. Галушко. – Київ, 2002. – Т.1. – С. 61.

¹⁴Нестеренко В. Національна політика Української Держави // Вісник Київського національного лінгвістичного університету. – 2012. – Вип. 17. – С. 92–93.

¹⁵Доценко В. О. Історія Єврейської культурно-просвітницької організації Культур-Ліга // Гілея: науковий вісник. – 2014. – Вип. 84. – С. 197–200.

¹⁶Скальський В. Антисемітизм в Києві навесні 1918 р. // Євреї України: Революція й післяреволюційна модернізація. Політика. Культура. Суспільство / За ред. С. Гіріка. – Київ, 2018. – С. 38–39.

¹⁷Тинченко Я. Під зіркою Давида. Єврейські національні формування в Україні в 1917–1920 роках. – Київ, 2014. – 168 с.

П. Скоропадського. Крім того, він глибоко аналізує становище євреїв в армії гетьмана П. Скоропадського¹⁸.

1.2. Характеристика джерельної бази.

Базою для дослідження єврейської громади Києва та Київської губернії за гетьманату П. Скоропадського 1918 р. виступає комплекс історичних джерел, завдяки якому стає можливим прослідкувати та проаналізувати єврейську проблематику на шпальтах київської преси.

Опрацьовані історичні джерела поділяються на періодичні видання (газети) та наративні джерела (опубліковані спогади громадських діячів та урядовців).

Основною підставою для дослідження єврейської проблематики Києва та Київської губернії у період гетьманату П. Скоропадського (квітень – травень 1918 р.) у пресі цього регіону є аналіз періодичних видань – газет, котрі виходили на цій території в зазначений час. Використання газет як історичного джерела з вивчення даної проблематики обґрунтовується з одного боку, потребою розширення комплексу історичних джерел, тому газети, нарівні з архівними матеріалами стають вагомим історичним джерелом¹⁹. З іншого боку, сучасні міждисциплінарні тенденції в історичній науці поглиблюють інтерес до тих джерел, котрі раніше з тих чи інших причин вивчалися фрагментарно²⁰.

Газети – це особливий вид письмових джерел, що мають характерні риси, в порівнянні з іншими письмовими джерелами: періодичність появи, форма публікування матеріалів, поєднання кількох жанрів письмового джерела (статті, нариси, огляди, фейлетони, кореспонденції, рецензії та ін.)²¹.

¹⁸Тинченко Я. Війська Ясновельможного Пана Гетьмана. Армія Української Держави, травень – грудень 1918 р. – Київ, 2014. – 152 с.

¹⁹Енциклопедія історії України. – Київ, 2019. – Т.: Україна – Українці. Кн. 2. – С. 24–25.

²⁰Рудий Г. Періодика України 1917–1940 рр. як історичне джерело // Бібліотечний вісник. – 2008. – № 1. – С. 29.

²¹Рышков В. М. Периодическая печать: место в системе исторических источников // Отечественные архивы. – 2010. – № 3. – С. 46–47.

Особливість преси як історичного джерела також пов'язують із поняттям поліфункціональності. Російська дослідниця Наталія Георгієва вбачає поліфункціональність у будь-яких історичних джерелах, оскільки вони відображають об'єктивну реальність. Під поліфункціональністю розуміється те, що джерело це – відображення минулого, відповідно воно і є втіленням того самого минулого²².

За гетьманату П. Скоропадського в Києві та Київській губернії виходили газети такими мовами: російською, українською, польською та їдиш. Так, російською мовою публікувалися газети «Народное дело», «Последние новости», «Киевский понедельник», «Голос жизни» та інші; українською – «Селянське слово», «Вісти краюї преси», «Українська думка», «Народна воля» та інші; польською – «Dziennik Kijowski» та «Przegląd Polski»; їдишем – «Фолкс-цайтунг», «Дос найє лебн», «Найє цайт» та інші. В контексті предмету даного дослідження нами було обрано неєврейську пресу цього регіону, що містить матеріали з єврейської проблематики. Ця проблематика, однак, присутня далеко не у всіх київських газетах. Із загального числа проаналізованих газет (44) публікації на єврейську тематику присутні лише у 12 українських, російських і двомовних газетах [Додаток 1].

Виходячи з цього, подається наступна класифікація газет Києва та Київської губернії періоду гетьманату П. Скоропадського:

- Частота виходу номерів газет: щоденні, щотижневі, кілька разів на тиждень.
- Характер видання за заявленою тематикою: універсальне, громадсько-політичне, релігійно-духовне, спеціалізоване.
- Тип видавця: кооперативний, приватний або державний.
- Тип аудиторії – категорія читачів, на яких розрахована газета.
- Мова: українська, російська, польська; двомовні.

²²Георгієва Н. Г. Классификация и полифункциональность исторических источников // Вестник РУДН. – 2016. – № 1. – С. 15.

Частота виходу номерів тих чи інших газет обумовлюється низкою чинників. В першу чергу необхідно відзначити суб'єктивну сторону, що залежала від мети редакції – від інформування населення суто місцевими новинами до охоплення ширшого інформаційного простору, поза межами міста чи губернії, де виходила газета, а також публікація новин з-за кордону. Як зазначає дослідниця Олена Скороход, поява «четвертого типу» у пресі позначилася об'єднанням інформаційного наповнення газет, тобто з'явилися щоденні періодичні видання²³. Щоденна преса у досліджуваний час була представлена значною кількістю видань. Так, у Києві у період квітня – грудня 1918 р. виходили такі щоденні газети: «Армія», «Вечер», «Відродження», «Киевская мысль», «Слово», «Нова Рада», «Киевское утро», «Київські губернські вісті». В свою чергу, серед преси Київської губернії теж було чимало щоденних, зокрема, «Уманское слово», «Васильківські вісті», «Свободный голос», «Союз» та інші.

Щотижневі газети, що виходили у цей час, здебільшого друкувалися ще з часів Російської імперії і користувалися популярністю у читачів завдяки якісному змісту. Зокрема, варто сказати про газету «Голос Киева», яка стала виходити після закриття «Киевлянина». Ці та інші подібні періодичні видання науковці виокремлюють як «великі газети»²⁴.

Остання категорія за частотою виходу – газети, що виходили кілька разів на тиждень. Важливо зазначити, що у цей період таких видань було небагато, і вони різнилися між собою якістю та кількістю інформації, яку розміщували на сторінках чи на сторінці. Мова йде в першу чергу про газети «Воля» у Сквирі та «Вечерние новости» в Києві.

²³Скороход О. В. Періодичні видання як джерело в дослідженні ставлення населення до влади (на прикладі київських газет 1917–1918) // *Young Scientist*. – 2018. – № 2. – С. 335.

²⁴Махонина С. Я. История русской журналистики начала XX века. – Москва, 2016. – С. 58–59.

Запропонована класифікація газет за заявленою тематикою спирається на поділ, який був запропонований українською дослідницею О. Скороход²⁵. Ми вважаємо, що саме ця класифікація є найбільш доцільною та якнайкраще характеризує тематику досліджуваних газет. При детальному розгляді проблемно-тематичних ознак, тобто аналізі інформаційного наповнення газет, виділяються саме такі ознаки: універсальні – такі, що публікують інформацію різноманітного змісту (від політичного до культурного); громадсько-політичні (зосередження на місцевих та/або закордонних політичних новинах, життя політичних партій та громадських організацій чи об'єднань) та релігійно-духовні (переважно православний зміст, іноді з додаванням місцевих новин).

При цьому існує ще один проблемно-тематичний поділ газет, який був визначений редакцією газети та зазначений на головній сторінці номеру того чи іншого видання. Так, газети цього періоду по-різному визначали свою тематичну спрямованість: суспільно-демократичні та літературні, суспільно-політичні та літературні, безпартійні демократичні, селянські, військово-морська газета. Проте визначення характеру газети, що видавалася у період квітня – грудня 1918 р. за цими категоріями не є доречним, оскільки за своїм тематичним наповненням ці газети мало відрізнялися одна від одної – усі вони публікували матеріали суспільно-політичної тематики. Тому пропонується розглядати досліджувані газети, класифікуючи їх за частотою виходу.

У період гетьманату П. Скоропадського (квітень – грудень 1918 р.) найбільше були представлені універсальні видання («Вечер», «Вечерні новини», «Киевская мысль», «Уманское слово», «Наш голос» та інші). Другими за поширеністю були громадсько-політичні газети («Голос Києва», «Союз» та інші). До спеціалізованих газет, різних за тематикою, відносяться

²⁵Скороход О. В. Періодичні видання як джерело в дослідженні ставлення населення до влади (на прикладі київських газет 1917–1918) // Young Scientist. – 2018. – № 2. – С. 335.

державні «Армія» та «Київські губернські вісті». Релігійно-духовні газети, зокрема «Слово», не були масовими.

За типом видавця газети Києва і Київської губернії можна поділити на кооперативні, приватні або державні. Кооперативні газети належали колективу газети; для тематичного наповнення такої преси характерно висвітлення господарсько-економічних та політичних проблем. До проаналізованих нами кооперативних газет, що містять матеріали з єврейської проблематики, належить лише одна газета «Союз» в Умані. Приватна преса, на відміну від кооперативних, мала охоплювала ширшу тематику. До розглянутих приватних газет відносяться: «Уманское слово», «Киевская Мысль», «Вечер», «Голос Киева» та інші. Державні газети у досліджуваній період були мало представлені серед цього регіону. До числа тих, що містили матеріали з єврейської проблематики належать військово-морська газета «Армія» та «Київські губернські вісті». Слід зазначити, що спільною рисою у пресі за типом видавця є те, що тип видавця зазначався на першій сторінці кожного номеру.

Також газети можна класифікувати за типом читацької аудиторії. Вплив преси на читачів безумовно був дуже сильним у період гетьманату П. Скоропадського. Таке твердження впливає не лише із аналізу історичного періоду, а й з змістового навантаження газет. Газети, що виходили у Київській губернії, передусім мова йде про невеликі видання такі, як «Наш голос», «Васильківські вісті» мали свою специфіку: єврейська проблематика в них піднімалася рідко, у випадку необхідності висвітлення резонансних подій, таких як насильство чи примусове виселення. На відміну від так званих «великих» київських газет, багато з яких друкувалися ще з часів Російської імперії та мали усталену читацьку аудиторію, губернські не лише постійно переривали свою роботу, а й відрізнялися за кількістю розміщеного матеріалу.

Остання класифікаційна одиниця – мова, якою виходили газети. Мова видання напряму залежала від цільової аудиторії та проблемно-тематичного

наповнення газети. За підрахунками Григорія Рудого, у період 1917–1920 рр. в Україні виходило 438 газет російською мовою, 286 – українською та 27 – двомовних²⁶. Значна частина населення Києва та Київської губернії була російськомовною, тому багато преси виходило цією мовою. Мовне питання дуже гостро стояло у період правління П. Скоропадського. Так, мовне питання підіймалося зокрема у військово-морській газеті «Армія», причому не лише в контексті ужитку в армії, а й як державна та суспільна проблема²⁷.

Проаналізовані нами газети Києва і Київської губернії за квітень – грудень 1918 р., котрі містять єврейську проблематику виходили переважно українською (9), менше – російською мовою (7) та польською (2) мовами, а також були двомовні, де матеріали публікували українською та російською (3). Україномовна преса у Києві представлена газетами різного тематичного змісту («Власна хата», «Київські губернські вісті», «Армія», «Відродження»). Проте у Київській губернії її було значно більше, при цьому газети там характеризувалися нижчою якістю та кількістю.

У ході роботи над даним дослідженням були проаналізовані також польські газети, що в цей час виходили у Києві («Przegląd Polski», «Dziennik Kijowski»). Виявлено, що вони не містили публікацій про євреїв Києва і Київської губернії.

Двомовні газети – українсько-російські або російсько-українські, виходили у Києві, здебільшого представлені державними друкованими органами. Наприклад, газета «Армія» мала українську назву, а її зміст формувався із українських або російських статей, оглядів, приміток тощо.

Особливістю преси Києва та Київської губернії у квітні – грудні 1918 р. також є різноманітність тематичного представлення єврейської проблематики. Говорячи про тематику статей, необхідно відзначити російськомовну універсальну (суспільно-політичну та літературну) газету «Вечер», що виходила в Києві в зазначений період з 7 жовтня по 14 грудня

²⁶ Рудий Г. Періодика України 1917–1940 рр. як історичне джерело // Бібліотечний вісник. – 2008. – № 1. – С. 31.

²⁷ Украинский язык в украинской армии // Армія. – 1918. – 6 листопада. – С. 2–3.

1918 р. Єврейська проблематика, що піднімалася з перших випусків, стосувалася не лише культурно-мистецького життя єврейської громади Києва; там, зокрема, озвучувалися також питання єврейського представництва в уряді Української Держави²⁸.

Наслідком антиєврейської та погромної агітації за межами України, зокрема, у Польщі стало поживлення єврейської проблематики в пресі Києва та Київської губернії. Так, бачимо, що в пізніших (осінніх) випусках з'являються статті щодо посилення прав єврейської спільноти в Україні. Наприклад, заголовок «Єврейські національні збори» являв собою інтерв'ю з членом єврейської національної ради В. Я. Тьомкіним²⁹.

Крім того, загострення єврейського питання за новоствореного уряду вимагало негайного вирішення, що знайшло відображення у періодичних виданнях. Зокрема, з початку грудня 1918 р. у газеті «Вечер» виникла окрема рубрика «Єврейське життя». Незважаючи на те, що інформація, яка містилась в статтях та замітках, стосувалася антипогромної агітації, вона попереджала появу негативних настроїв серед українського суспільства щодо євреїв унаслідок подій на Західній Україні (Львів), у Польщі, Литві та ін.

Тематика, що також є характерною для газет зазначеного періоду – це проблема участі євреїв в армії Української Держави та створення єврейської самооборони. Кампанія з мобілізація населення, в тому числі євреїв, розпочалася у травні 1918 р., а вже восени вона досягла свого апогею. У газетах друкувалися численні замітки, листи до редакції, статті, огляди щодо вступу та перебування на службі представників єврейства³⁰. У таких газетах, як «Голос Києва», «Вечерні новини», «Киевская мысль» з'являються численні замітки, листи, статті та огляди щодо вступу та перебування на службі представників єврейства. Не оминали увагою цю тему і губернські газети «Союз», «Уманское слово», «Васильківські вісті» та інші.

²⁸Єврейское представительство на Украине // Вечер. –1918. – 16 жовтня. – С. 5.

²⁹Єврейское национальное собрание // Вечер. –1918. – 1 листопада. – С. 5.

³⁰Мобілізація у Києві // Слово. –1918. – 7 грудня. – С. 3.

Єврейська самооборона як форма організації єврейства для захисту та попередження розбійницьких нападів та інших ексцесів широко обговорювалася у пресі цього періоду. Незважаючи на період так званого затишшя у погромному русі, напади, в тому числі з метою пограбування, були нерідкісним явищем³¹ ще у березні 1918 р. Тому поява на шпальтах преси за гетьмана П. Скоропадського повідомлень про ймовірність утворення єврейської самооборони не стало новиною.

Газети Києва та Київської губернії фіксували на своїх сторінках усі подробиці необхідності створення самооборони, її організації. Аналізуючи інформацію стосовно цієї форми організації єврейського населення, ми прийшли до висновку, що основною потребою у створенні такого формування були часті грабівницькі або насильницькі напади на єврейське населення.

Таким чином, розглядаючи пресу Києва та Київської губернії у період гетьманату П. Скоропадського як джерело із дослідження єврейської громади цього регіону, ми прийшли до висновку про доцільність структурно-тематичної організації періодичних видань – газет. Запропонована класифікація відображає сутність преси як історичного джерела та протиставляє газети іншим історичним джерелам, виходячи з їхніх характерних рис. Крім того, газети постають як предмет дослідження самостійного феномену.

Наративні джерела – опубліковані спогади сучасників досліджуваних подій – грають незначну роль у даному дослідженні. Основна мета залучення цього виду письмових джерел для нашої роботи полягає у необхідності погляду очевидців на досліджувану проблему. Мемуарна література визнається в якості джерела фактичної інформації та пам'ятка суспільно-

³¹Письмо в редакцию // Уманское слово. – 1918. – 16 квітня. – С. 3.

політичної думки епохи створення³². Виходячи з цього, в даній роботі використовуються мемуари учасників подій 1918 р. в Києві.

Використані у даній роботі наративні джерела – спогади виконують допоміжну функцію, розширюючи історичний контекст проблеми³³. Спогади варто розглядати не лише як джерело фактичної інформації, але як важливий чинник культурно-історичного процесу. Розглянуті нами джерела особового походження створені політичними, громадськими діячами періоду гетьмана П. Скоропадського квітень – грудень 1918 р. Основна частина мемуарів, цікавих в контексті нашої проблеми, видана у збірці «Революція на Україні за мемуарами білих»³⁴. Опубліковані у цій збірці спогади Олексія Гольденвейзера та Миколи Могилянського дають змогу розширити бачення євреїв у пресі та їхню роль у різних сферах життя.

Спогади Дмитра Донцова³⁵, також використані у даній роботі, дозволяють глибше зрозуміти газетні публікації про євреїв у неєврейській пресі досліджуваного регіону.

Залучення до джерельної бази спогадів П. Скоропадського є важливою частиною використання джерел особового походження, оскільки він грав визначальну роль у внутрішньодержавних процесах³⁶. Аналіз цих мемуарів розширює контекст єврейського питання в окремих змістових напрямках неєврейської преси Києва та Київської губернії.

Таким чином, розглянута історіографія з даної проблеми незначна за кількістю. При цьому більшість наукових розвідок або побіжно розглядають єврейське питання (це характерно для більшості українських праць), або мають конкретний тематичний напрям і не розкривають ширшого контексту

³²Любовець Н. І. Вивчення мемуарів як історичного та біографічного джерела: до історіографії проблеми // Українська біографістика. – 2010. – Вип. 7. – С. 67.

³³Словських У. Загальнотеоретичні питання вивчення мемуарів як історичного джерела: історіографія проблеми // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та практики. – 2016. – № 13. – С. 154.

³⁴Революция на Украине по мемуарам белых / Сост. С. А. Алексеев. – Москва–Ленинград, 1930. – 437 с.

³⁵Донцов Д. І. Рік 1918, Київ: Документально-художнє видання / Упоряд. К. Ю. Галушко. – Київ: Темпора, 2002. – 208 с.

³⁶Скоропадський П. Спогади. / За ред. Я. Пеленський. – Київ – Філадельфія, 1995. – 495 с.

проблеми. Джерельна база дослідження ґрунтується на неєврейській пресі Києва та Київської губернії, що виходили за гетьмана П. Скоропадського. Запропонована структурно-тематична класифікація преси дозволяє не лише виділити специфічні риси, притаманні періодичним виданням (газетам), а й спрощує процес їх аналізу. Незважаючи на невелику кількість періодичних видань у цей період, неєврейська преса є унікальним джерелом із вивчення єврейської громади Києва та Київської губернії. Залучення спогадів учасників дозволяє розширити джерельну базу, а також поглиблює історичний контекст.

Розділ 2. Внутрішньо та зовнішньополітична діяльність єврейської громади Києва та Київської губернії у київській несврейській пресі

2.1. Єврейська національно-персональна автономія.

Початок Української революції дав євреям України можливість отримати національно-персональну автономію. Формування представницького органу євреїв в Україні відбувалося в кілька етапів. У липні 1917 р. до складу Генерального Секретаріату було введено представників трьох найбільших національних меншин – росіян, поляків та євреїв. В листопаді того ж року ці представники набули статусу генеральних секретарів; в грудні 1917 р. три національні представництва стали окремими секретарствами, і вже у січні 1918 р. трансформувалися у міністерства. Міністерство єврейських справ у складі у складі Генерального секретаріату та Ради народних міністрів Української Народної Республіки проіснувало до квітня 1918 р. За цей нетривалий період керівникам вдалося зосередитися на захисті інтересів єврейської спільноти, її громадянських та політичних прав, а також розбудові центральних та місцевих установ. Крім того, діяльність єврейського міністерства наблизила уряд до вирішення питання щодо національних меншин³⁷.

Після скасування закону «Про національно-персональну автономію» та національних міністерств 8 липня 1918 р.³⁸, преса Києва та Київської губернії почала активно публікувати безліч матеріалів щодо ситуації із єврейським представницьким органом³⁹. Незважаючи на те, що перед політично активним єврейством постав ряд питань: «відновлення правових засад єврейської автономії»⁴⁰, співвідношення різних єврейських представників у

³⁷Лазарович М. В. Секретарство/Міністерство єврейських справ та єврейська національна рада в контексті розбудови національно-персональної автономії // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. – 2012. – № 1031. – С. 112–113.

³⁸Енциклопедія історії України: У 10 т. – Київ, 2010. – Т. 7. – С. 331.

³⁹К созыву еврейского съезда // Вечер. – 1918. – 7 октября. – С. 4; Еврейское национальное собрание // Киевская мысль. – 1918. – 9 ноября. – С. 2.

⁴⁰Абрамсон Г. Молитва за владу / Пер. з англ. А. Котенка. – Київ, 2017. – С. 150–151.

Національній раді та передпарламенті тощо, у неєврейській пресі цього періоду дуже мало унікальних свідчень про ці процеси всередині єврейської громади. Переважно публікації щодо єврейської автономії друкувалися разом із актуальними проблемами навколо єврейства⁴¹, або ж у порівнянні з ситуацією у Міністерствах інших національних меншин⁴².

Після перевороту та приходу до влади гетьмана П. Скоропадського у квітні 1918 р. значна частина газетної періодики Києва та Київської губернії або взагалі зникає, або їх видавнича діяльність припиняється на певний час. Така ситуація із скороченням преси, в порівнянні із періодом Української Центральної Ради, обумовлена низкою причин. Як пояснював сам П. Скоропадський у своїх спогадах:

Обертаючись назад, я прагну бути цілком об'єктивним й не зупинятися перед визнанням своїх помилок. Скажу, що наш уряд в одній дуже важливій галузі державного управління був обурливо слабким та бездарним. [...] Преса й яка-небудь пропаганда були цілком відсутні»⁴³.

З цього випливає основна особливість відображення проблеми єврейського представництва у неєврейській пресі. Відновлення функціонування газет припадає на весну – осінь 1918 р. Наприклад, у травні 1918 р. було поновлено випуск газети «Нова Рада»⁴⁴. З відновленням роботи читачам пояснювалися причини, через які було тимчасово перервано вихід номерів газет. Так, у газеті «Вечерние новости» із відновленням діяльності, у першому ж номері з'явилася стаття, яка попереджала читацьку аудиторію про те, що слід уважно ставитися до будь-якої інформації у період відсутності газет як основного джерела інформації:

В той час, коли інші газети, за умовами виходу відсутні та читач через відсутність газети живиться різними чутками, більшою частиною хибними та провокаторськими. Слід уважно ставитися до такого роду інформації»⁴⁵.

⁴¹Украинцы и еврейские погромы // Вечер. – 1918. – 3 декабря. – С. 4; Присоединение Галиции к Украине // Вечер. – 1918. – 31 октября. – С. 1.

⁴²Манифест о равноправии евреев // Вечер. – 1918. – 30 ноября. – С. 5.

⁴³Скоропадський П. Спогади / За ред. Я. Пеленський. – Київ – Філадельфія, 1995. – С. 219.

⁴⁴Чому не виходила «Нова Рада» // Нова рада. – 1918. – 9 травня. – С. 1.

⁴⁵Дорогой читатель // Вечерние новости. – 1918. – 27 октября. – С. 1.

Таким чином, проаналізувати проблему відновлення єврейської національно-персональної автономії, в тому числі й хід виборів до передпарламенту у неєврейській пресі в повній мірі неможливо, зважаючи на об'єктивні причини.

Тим не менш, газетні статті 1918 р. містять цікаві інтерв'ю та промови єврейських політичних діячів, при цьому редактори вдаються до їх інтерпретування. Так, наприклад, неєврейська преса, в більшій мірі київська міська, ніж губернська, охоче висвітлювала переворот 29 квітня та реакцію на ці події представників єврейських партій. Наприклад, у газеті «Голос Києва» від 30 квітня 1918 р. знаходимо статтю, присвячену єврейському соціалісту Максиму Шацу-Аніну (Об'єднана соціалістична єврейська робітничка партія, або «Фарейнікте»). За словами автора цієї газетної статті, М. Шац-Анін піддає гострій критиці не лише уряд Української Центральної Ради, а й німців разом з гетьманом П. Скоропадським. При цьому, основними претензіями, що висувалися, були соціальна сфера та національні протиріччя євреїв з іншими національними спільнотами⁴⁶.

Розглянута вище стаття у газеті «Голос Києва», що розкриває негативне ставлення євреїв до нової влади, дає підстави стверджувати про підтримку її редакцією чинної влади, або ж упереджене ставлення до самих євреїв. Наведена думка обумовлюється тим фактом, що із початком перебування німецьких військ на території Української Держави газета «Києвлянин» під редакцією Василя Шульгіна припиняє свою роботу. При цьому, її склад майже повністю перейшов до іншого видання – «Голоса Києва»⁴⁷. Враховуючи антисемітські погляди В. Шульгіна⁴⁸ і перехід редакції «Києвлянина» до «Голоса Києва», позицію газети «Голос Києва» не можна вважати панівною серед преси Києва та Київської губернії щодо єврейської

⁴⁶ Немцы в Раде // Голос Києва. – 1918. – 30 апреля. – С. 1.

⁴⁷ Бабков Д. И. Политическая публицистика В. В. Шульгина в период гражданской войны и эмиграции // Вопросы истории. – Москва, 2008. – № 3. – С. 94.

⁴⁸ Любченко В. Б. Київські Шульгіни: національно розділена родина в історії України // Українська біографістика. – 1999. – Вип. 2. – С. 159.

національно-персональної автономії та єврейського національного питання загалом.

Скасування національних міністерств як тема публікацій у неєврейській пресі Києва та Київської губернії прослідковується у деяких газетах⁴⁹, передусім у тих, що не переривали свою діяльність після перевороту 29 квітня. До таких газет належать ті, що виходили в Києві – «Вечер», «Голос Києва», «Слово» та у Київській губернії – «Уманское слово», «Союз». Жанровою особливістю таких публікацій є форма заміток, тобто, ця проблема загалом не була предметом розлогих публікацій та обговорень. Незважаючи на це, навіть замітки – короткі повідомлення, з'являлися не випадково, враховуючи обсяги газети, а розміщувалися редакцією газети з метою продемонструвати позицію щодо скасування єврейської автономії серед єврейських політичних діячів. Аналіз таких публікацій показує, що преса, яка вдавалася до цього, ймовірно, керувалася потребою задоволення інтересу читацької аудиторії у цьому питанні.

У серпні 1918 р. гетьман П. Скоропадський дав дозвіл на скликання єврейських Тимчасових Національних Зборів, а 3 листопада розпочалася їхня робота. Формально вибори у Тимчасові Національні Збори прирівнювалися до виборів делегатів Всеукраїнського з'їзду єврейських общин⁵⁰ [Додаток 2]. Разом з цим, було утворено Національний Секретаріат, основними завданнями якого було налагодження зв'язку з єврейськими громадами, створення юридичної комісії для розробки питання національно-персональної автономії⁵¹. В даному контексті, важливо зазначити, що ці події не викликали інтересу у неєврейській пресі Києва та Київської губернії. Проте газети висвітлювали точку зору певних єврейських політичних партій. Так, у газеті «Вечер» 29 жовтня 1918 р. було опубліковано лист від

⁴⁹Упразднение национальных министерств // Голос Києва. – 1918. – 21 мая. – С. 2.

⁵⁰Солженицын А. И. Двести лет вместе: В 2 кн. – Москва, 2002. – Кн. 2. – С. 53.

⁵¹Книга о русском еврействе 1917–1967 / Под ред. Я. Г. Фрумкина, Г. Я. Аронсона, А. А. Гольденвейзера. – Нью-Йорк, 1968. – С. 38–40.

Єврейської народно-прогресивної партії, в якому заявлялося про цілковиту підтримку Тимчасових Національних Зборів⁵².

Якщо тему виборів до єврейських Тимчасових Національних Зборів у неєврейській пресі Києва та Київської губернії детально прослідкувати ми не можемо, то діяльність єврейського Національного Секретаріату так чи інакше піднімалася у газетах⁵³. Аналіз газет цього регіону дає підстави виокремити неєврейські київські міські як такі, що були зацікавлені у представленні читацькій публіці матеріалів такого характеру. Зокрема, у газеті «Слово», яка за тематичним наповненням у більшій мірі була християнською православною газетою, ніж політичною, активно друкувалися замітки щодо справ у єврейському Національному Секретаріаті⁵⁴.

В свою чергу неєврейські губернські газети оминали цю тему, зосереджуючись на місцевих з'їздах єврейських громад⁵⁵. Варто зазначити, що публікація новин місцевої єврейської громади, зокрема, уманської, була нерегулярною та інколи приймала сатиричний характер⁵⁶. Прикладом реакції євреїв Київської губернії може послугувати замітка про протест єврейської громади Бердичева. Згідно текстом цієї замітки, голова єврейської бердичівської ради Липець звернувся за поясненнями про скасування закону до голови ради міністрів, проте відповіді не отримав⁵⁷.

Основним напрямом висвітлення неєврейських газет Києва та Київської губернії після липня 1918 р. і до повалення гетьманату П. Скоропадського була дискусія між представниками єврейських партій та колишніх членів Міністерства єврейських справ⁵⁸. При цьому популярною

⁵²Письмо в редакцию // Вечер. – 1918. – 29 октября. – С. 6.

⁵³В еврейском национальном секретариате // Вечер. – 1918. – 14 ноября. – С. 5; В еврейском национальном секретариате. – 1918. – 29 ноября. – С. 3.

⁵⁴Єврейський національний секретаріат // Слово. – 1918. – 17 листопада. – С. 4; У єврейському секретаріаті // Слово. – 1918. – 19 листопада. – С. 3.

⁵⁵В еврейской общине // Уманское слово. – 1918. – 31 мая. – С. 2.

⁵⁶Еврейский общинный совет // Уманское слово. – 1918. – 1 июня. – С. 2; Маленький фельетон: Призыв // Уманское слово. – 1918. – 9 июня. – С. 2.

⁵⁷Протест еврейской общины гор. Бердичева // Киевская мысль. – 1918. – 15 июля. – С. 1.

⁵⁸В еврейском национальном секретариате // Вечер. – 1918. – 29 ноября. – С. 3.

темою у багатьох газетах було скликання Установчих Зборів⁵⁹. Дослідники, які вивчають період гетьманату П. Скоропадського, вбачають у ситуації, що склалася на той час із національними меншинами, в тому числі євреями, результат недосконалої національної політики гетьманського уряду⁶⁰.

Проблема відновлення єврейської національно-персональної автономії була предметом для публікацій та дискусій у приватних неєврейських газетах. Більшість із них дотримувалася нейтралітету у газетних статтях, не надаючи перевагу жодному з представників єврейських партій чи громадських діячів⁶¹. Проте, з аналізу преси випливає, що редакція так чи інакше притримувалася політики, визначеної П. Скоропадським – вона полягала в тому, що передпарламент не повинен охоплювати політичні питання, окрім тих, що стосуються євреїв⁶². Новопризначений з квітня 1918 р. міністр єврейських справ Яков Зеєв Вольф Бертольд-Лацький під час з'їзду єврейських общин (листопад 1918 р.) в інтерв'ю із кореспондентом київської щотижневої газети «Вечерні новини» І. Столяром визначав необхідність існування єврейського представницького органу таким чином:

«Тому як би не вирішилося питання про Палестину, євреї все ж вимушені будуть жити на місцях (у т.п. діаспорі) компактними масами. Ця обставина змушує зараз піклуватися про національне відродження євреїв у діаспорі»⁶³.

З цього випливає, що потреба у відновленні єврейської автономії дещо применшувалася, зводячись до вирішення нагальних проблем. При цьому, така позиція Вольфа Лацького перегукувалася із поглядом попереднього очільника міністерства Моше Зільберфарба⁶⁴, який стверджував, що

⁵⁹ Гольдельман С. Жидівські національні збори і Національний секретаріат // Гольдельман С. Жидівська національна автономія в Україні. 1917–1920. – Мюнхен; Париж; Єрусалим, 1967. – С. 81–82.

⁶⁰ Грищенко Ю. Національне питання в Україні 1917–1921 роках // Український історичний збірник. – 2015. – Вип. 18. – С. 207.

⁶¹ Єврейський національний секретаріат // Слово. – 1918. – 17 листопада. – С. 4.

⁶² Уманський єврейський общинний совет // Уманское слово. – 1918. – 31 мая. – С. 2.

⁶³ На съезде еврейской общины. Задачи съезда // Вечерние новости. – 1918. – 3 ноября. – С. 3.

⁶⁴ Батанова Т. До історії єврейського представництва в Українській Центральній Раді: декілька документів Міністерства з єврейських справ // Пам'ятки: археографічний щорічник. – Київ, 2010. – Т. 11. – С. 178.

більшість звернень, що надходять до віце-секретарства, стосуються захисту особистих прав чи прав на приватну власність, але не «національного питання»⁶⁵.

Незважаючи на нейтралітет більшості неєврейської преси у підтримці чи критиці єврейської щодо відновлення національно-персональної автономії, порівняльний аналіз публікацій газети «Вечер» та інших газет, що висвітлювали цю проблему, дозволяє стверджувати про лобіювання редакцією газети «Вечер» інтересів певних єврейських політичних кіл. В даному випадку мова йде про ту частку єврейства, котра тримала лояльність до Добровольчої армії. Це твердження ґрунтується, з одного боку, на публікуванні у цій газеті листів і промов Євгенія Кулішера та його колег, які брали участь у створенні Єврейського комітету сприяння відновленню Росії⁶⁶. З іншого ж, газета «Вечер» практично повністю ігнорувала позиції інших діячів та політичних партій щодо відновлення національно-персональної автономії.

Відсутність єдиної точки зору щодо необхідності відновлення єврейської національно-персональної автономії серед політично активного єврейства була ще однією темою для обговорення у пресі. Якщо Вольф Лацький так визначав її потребу: «Вам потрібна Палестина, а нам потрібні широкі національні права тут»⁶⁷, то позиція деяких представників єврейських політичних сил суттєво відрізнялася⁶⁸. У щоденній пресі не уникали жодних подробиць, навіть у коротких замітках⁶⁹. Факти публікацій матеріалів такого роду дозволяють зробити висновок про те, що російськомовні газети, які

⁶⁵ Устименко В. М. Єврейські організації і партії в суспільно-політичному житті за доби Центральної Ради // Проблеми вивчення історії Української революції 1917–1921 років. – Київ, 2009. – Вип. 4. – С. 167–168.

⁶⁶ Тольц М. Автор терміна «перемещенные лица»: Евгений Михайлович Кулишер (1881–1956) // Демоскоп Weekly. – 2015. – 21 января – 4 октября / Электронный ресурс: <http://www.demoscope.ru/weekly/2015/0655/nauka05.php>, відвідано 8. 05. 2020.

⁶⁷ Еврейское Национальное Собрание // Вечерние новости. – 1918. – 10 ноября. – С. 2.

⁶⁸ Еврейское представительство на Украине // Вечерние новости. – 1918. – 3 ноября. – С. 6; Собрание студентов-сионистов // Вечерние новости. – 16 октября. – С. 5.

⁶⁹ Еврейское национальное собрание // Вечер. – 1918. – 11 ноября. – С. 6.

займалися розміщенням та аналізом такої теми, очевидно, мали російськомовну єврейську читацьку аудиторію.

Ускладнення політичної ситуації було очевидним, в тому числі навколо проблеми відновлення єврейської національно-персональної автономії. Особливо ця ситуація стала гострою напередодні вступу до Києва військ Директорії. Внутрішня обстановка відображалася на матеріалах, що розміщувалися у неєврейській пресі Києва та Київської губернії. В даному контексті на увагу заслуговує стаття без авторства у газеті «Вечер» від 12 грудня 1918 р., у якій окреслено ситуацію на київській єврейській раді громади та її ставлення до спроби уряду гетьмана П. Скоропадського вирішити питання національної автономії:

[...] На початку засідання голова М. Сиркін у позачерговій заяві говорить, що громада, як орган єврейської автономії, зараз знаходиться у невизначеному положенні. Ще невідомо, чи санкціонована громада теперішньою владою, внаслідок чого, гласні не можуть використовувати своїх прав, як представників державного інституту. М. С. Сиркін пропонує доручити правлінню громади та юрисконсульту прийняти усі необхідні заходи для того, щоб права єврейської громади були визнані відповідними інстанціями [...] ⁷⁰.

З поданого вище уривку випливає, що ті заходи та досягнення, які впроваджувалися гетьманом П. Скоропадським (у даному контексті мова йде про вибори до Тимчасових національних зборів у серпні 1918 р. та проведення Єврейських національних зборів у листопаді того ж року), були фактично зведені нанівець. Загалом, грудневі статті у неєврейській пресі Києва та Київської губернії щодо стану справ у єврейських громадах та питань, пов'язаних із національно-персональною автономією в цьому регіоні, за характером викладу перегукувалися із іншими публікаціями, що не стосувалися євреїв та свідчили про недовіру до діючої влади. Також, аналіз газетних матеріалів засвідчив, що усі заходи діючої влади спрямовані на поліпшення ситуації навколо проблеми єврейської національно-персональної автономії не знайшли відповідного сприйняття серед єврейства.

⁷⁰Заседание еврейского общинного совета // Вечер. – 1918. – 12 декабря. – С. 6.

2.2. Проблема участі єврейської делегації на Паризькій мирній конференції.

Організація єврейських Тимчасових національних зборів у серпні 1918 р. стала поштовхом для проведення першої сесії Єврейських національних зборів у листопаді того ж року. Незважаючи на одноразовий характер сесії, її наслідком стало висунення вимоги до світової спільноти про визнання єврейської нації та допущення її на Паризьку мирну конференцію, що мала відбутися на початку 1919 р.⁷¹

На території Києва та Київської губернії останній день проведення сесії Єврейських національних зборів співпав із Листопадовою революцією 1918 р. в Німеччині. Ця подія мала серйозні наслідки для політичної ситуації в Українській Державі гетьмана П. Скоропадського. Політичний вектор змінився також у єврейському середовищі. Листопадові події в Німеччині засвідчили недовговічність існуючого державного ладу; дестабілізаційні процеси у державі стали очевидні восени 1918 р. із початком антигетьманського повстання⁷².

Однак нестабільна політична ситуація в листопаді 1918 р. не завадила провести у Києві сесію Єврейських національних зборів, на якій було сформовано делегацію на Паризьку мирну конференцію із п'яти осіб⁷³. Відображення цієї теми у неєврейській пресі Києва та Київської губернії має двоякий характер. З одного боку, хід сесії та її рішення озвучувалися вкрай рідко, і мали продемонструвати відсутність спільної думки серед єврейства⁷⁴, а з іншого, повідомлення про це носили суто інформативний характер

⁷¹Україна. Евреи Украины 1914–1920 гг. // Электронная еврейская энциклопедия. – Электронний ресурс: <https://eleven.co.il/diaspora/regions-and-countries/15410/>, відвідано 6.05.2020.

⁷²Пінак С., Чмир М. Військо Української Революції 1917–1921 років. – Харків, 2017. – С. 55.

⁷³Книга о русском еврействе 1917–1967 / Под ред. Я. Г. Фрумкина, Г. Я. Аронсона, А. А. Гольденвейзера. – Нью-Йорк, 1968. – С. 38.

⁷⁴В еврейском национальном собрании // Союз. – 1918. – 9 ноября. – С. 3.

місцевих новин, незважаючи на актуальність теми майбутньої конференції⁷⁵. Слід відзначити, що ця тема підіймалася у вкрай малій кількості неєврейської преси Києва та Київської губернії, зокрема, у газетах «Вечер», «Союз», «Уманское слово».

Єврейське представництво на Паризькій конференції висвітлювалося у неєврейській пресі Києва та Київської губернії достатньо активно, у газетах публікувалося обговорення цього питання не лише на сесії Єврейських національних зборів, а на з'їздах різних єврейських партій⁷⁶. Зокрема, у газеті «Вечер» 8 листопада 1918 р. вийшла розгорнута стаття «Союз народів та євреї», в якій необхідність участі у конференції розширювалася:

Близькість миру висунула на чергу питання про представництво євреїв на мирному конгресі. [...] У зв'язку із цим набуває значення проголошення на мирному конгресі усіх євреїв, що живуть на земній кулі, у зв'язку з їх спільним походженням, релігією, історичними долями та самосвідомістю, єдиною нацією⁷⁷.

На прикладі вищенаведеної цитати бачимо, що у неєврейській пресі Києва та Київської губернії в період гетьмана П. Скоропадського було характерним явищем подавати цю тему саме під таким кутом – загальносвітового єврейства.

На нашу думку, ще однією особливістю висвітлення проблеми участі єврейської делегації на Паризькій конференції була демонстрація розрізненої позиції єврейства з цього питання. У пресі цього періоду яскраво відділяють позиції різних єврейських партій, зокрема, сіоністських партій від народно-прогресивної партії: «Наразі у Києві проходять пленарні засідання всеукраїнського бюро сіоністської організації [...] Нарада обговорює про ставлення сіоністів до зборів українського єврейства, що незабаром відкриються [...]»⁷⁸.

⁷⁵Єврейская делегация и Парижская мирная конференция // Уманское слово. – 1918. – 8 ноября. – С. 4.

⁷⁶Конференция Еврейской Народно-Прогрессивной партии // Вечер. – 1918. – 6 октября. – С. 6.

⁷⁷Союз народов и евреи // Вечер. – 1918. – 8 ноября. – С. 4.

⁷⁸Среди монистов // Вечер. – 1918. – 6 ноября. – С. 6.

Відокремлюючи позиції різних єврейських політичних партій, неєврейська преса так само виділяла ставлення іншого неєврейського суспільства до єврейської делегації на майбутній конференції⁷⁹. Наприклад, у газеті «Уманское слово» від 9 листопада 1918 р. у невеликій за обсягом статті зазначалося, що ставлення українців до участі євреїв у майбутньому конгресі розглядається по-різному – існують як противники цього, так прихильники⁸⁰.

Проаналізована преса дає підстави стверджувати, що у неєврейській пресі Києва та Київської губернії питання доцільності присутності єврейської делегації на майбутній конференції ставилося під сумнів. Висунення Єврейськими національними зборами нагальних питань, таких як визнання єврейської нації у широкому політичному колі, відновлення єврейської автономії, потреба у налагодженні зв'язку з іншими громадами за кордоном, вочевидь, демонструвало неєврейській пресі неготовність єврейської делегації до конференції⁸¹. Крім того, ускладнення внутрішньополітичної ситуації у грудні вплинуло на інтерес неєврейських газет до вищезазначеної проблеми. Виходячи з цього, висвітлення участі єврейської делегації майже припинилося. Останнє повідомлення у пресі було подане у вигляді замітки, в якій коротко інформувалося про від'їзд єврейської делегації на мирну конференцію:

Єврейська мирна делегація, обрана єврейськими національними зборами на мирний конгрес, найближчими днями від'їжджає до Німеччини. Делегація буде тимчасово перебувати в Гаазі.

У випадку затримки делегації через будь-які непередбачувані причини, до Лондона приїде голова делегації М. Усишкін⁸².

Отже, нами було встановлено, що проблема відновлення єврейської національно-персональної автономії та участі єврейської делегації на Паризькій мирній конференції у неєврейській пресі Києва та Київської губернії в період гетьмана П. Скоропадського характеризується по-різному.

⁷⁹Украинцы и мирный конгресс // Уманское слово. – 1918. – 9 ноября. – С. 3.

⁸⁰Там само. – С. 3.

⁸¹Єврейское национальное собрание // Вечер. – 1918. – 28 ноября. – С. 4.

⁸²Отъезд еврейской делегации // Вечер. – 1918. – 11 декабря. – С. 2.

Відмінність висвітлення у газетах полягає у тому, що періодичні видання подавали ці проблеми під різним кутом зору, спираючись на свою читацьку аудиторію, таким чином, так чи інакше підтримуючи певні політичні погляди. При цьому неєврейська преса відображала єврейське представництво в Українській Державі як необхідне явище для захисту прав та інтересів значної частки суспільства, хоча ставлення до цього в Києві та Київській губернії відрізнялося. У неєврейських газетах Київської губернії єврейський представницький орган розглядався для забезпечення нагальних потреб. Якщо необхідність відновлення єврейської національно-персональної автономії постулювалася у статтях більшості газет, то участь єврейської делегації на Паризькій мирній конференції ставилася під сумнів. Висвітлення подробиць листопадової сесії Єврейських національних зборів відбувалося на шпальтах неєврейської преси нарівні із щоденними новинами, проте особливість висвітлення цієї проблеми говорить про нерозуміння неєврейською пресою процесів всередині єврейських громад та применшення вагомості висунутих вимог про визнання єврейської нації. Незважаючи на періодичність виходу у пресі матеріалів про підготовку єврейської делегації до від'їзду на Паризьку мирну конференцію, у неєврейських газетах відсутні публікації про склад цієї делегації. Крім того, зазначені газети оминали питання, інтереси якого єврейства, за територією чи країною походження, мала на меті представляти делегати з України.

Розділ 3. Єврейство у лавах армії гетьмана П. Скоропадського та єврейська самооборона у київській неєврейській пресі

3.1. Євреї-воїни в армії гетьмана П. Скоропадського.

Питання щодо формування при П. Скоропадському армії постало не одразу, незважаючи на значний матеріальний та кадровий спадок від Української Народної Республіки (в першу чергу мова йде про Головний та Генеральний штаби, кадри восьми армійських корпусів, прикордонні охорони, інструкторські школи, окрему Запорізьку дивізію)⁸³. Навіть сформована у Німеччині дивізія «синьожупанників» була розпущена німцями раніше, ще за УНР, а Січові стрільці – одразу після перевороту 29 квітня 1918 р.

Запізніле створення армії за П. Скоропадського – наприкінці першого етапу його правління⁸⁴ – дослідники пояснюють по-різному. Зокрема, одні обстоюють думку про пасивність дій та недалекоглядність самого гетьмана П. Скоропадського⁸⁵. Інші ж стверджують, що значна частина кадрової старшини була відкрито антиукраїнською, і розглядала Українську Державу як тимчасове утворення «єдиної Росії»⁸⁶. Так чи інакше, але певна частина населення підтримувала новообраного гетьмана. Зокрема, про це у своїх спогадах зазначає український політичний діяч, котрий співпрацював із Урядом Півдня Росії, Микола Михайлович Могилянський. Він відкрито пише про підтримку П. Скоропадського з боку євреїв Києва⁸⁷.

⁸³ *Тинченко Я.* Збройні сили Української Держави // *Тинченко Я.* Війська Ясновельможного Пана Гетьмана. Армія Української Держави, травень – грудень 1918 р. – Київ, 2014. – С. 30.

⁸⁴ *Проданюк Ф. М.* До питання про внутрішню політику Держави Павла Скоропадського // *Останній Гетьман: Ювілейний збірник пам'яті Павла Скоропадського (1873–1945)* / За ред. О. Лупанова. – Київ, 1993. – С. 59–60.

⁸⁵ *Тинченко Я.* Збройні сили Української Держави // *Тинченко Я.* Війська Ясновельможного Пана Гетьмана. Армія Української Держави, травень – грудень 1918 р. – Київ, 2014. – С. 31.

⁸⁶ *Пінак Є., Чмир М.* Військо Української Революції 1917–1921 років. – Харків, 2017. – С. 47–48.

⁸⁷ *Могилянський Н. М.* Трагедия Украины (из пережитого в Киеве в 1918 г.) // *Революция на Украине по мемуарам белых* / Сост. С.А. Алексеев. – Москва–Ленинград, 1930. – С. 122–123.

Втім, сам гетьман так пояснював запізніле рішення щодо створення армії:

У сенсі створення армії, на перших порах, справа була поганою. Тут, я також, беру більшу частину провини на себе. Але намагаючись бути об'єктивним, я все ж не бачу своєї провини там, де, як я чув, багато хто її знаходить. Я визнаю свою провину та провину військового міністерства, та усього вищого командного складу в тому, що ми припускали, що німці будуть стояти до пізньої весни, і ми встигнемо сформувати справжню армію, за останнім словом воєнного мистецтва. Ми не врахували, що в Німеччині буде революція, котра змінить усе становище. Я передчував, що німці не зможуть бути переможцями, що вони можуть бути розбиті. Я припускався, що в такому випадку всі інтереси Антанти підтримати нас, і це відновить рівновагу до того часу, як я сам буду в змозі ходити на власних ногах. Ця неправильна думка лягла в основу усіх наших заходів. Якщо це прийнято до уваги, усі наші дії у воєнній області будуть зрозумілі⁸⁸.

Остаточного до справи формування армії дійшли лише у травні 1918 р. Планувалося створити добре підготовлену трьохсоттисячну армію⁸⁹, однак німецьке командування не дало на це дозволу, тому зупинилися на 65-тисячному війську. Фактично, із зазначеного часу – травня 1918 р. – розпочинається мобілізація лише кадрового складу.

Єврейські офіцери вступали до лав армії гетьмана П. Скоропадського на загальних підставах⁹⁰. Газети Києва не залишались осторонь від розпочатої мобілізаційної кампанії. Відтак з першої половини травня 1918 р. преса різного політичного спрямування висвітлювала усі заходи та подробиці процесу мобілізації в армії. Особливий наголос в перші місяці ставився на рівності усіх громадян Української Держави⁹¹. Разом з цим, широко постулювалася також ідея релігійної рівності. Дослідники, що обстоюють цю думку, обґрунтовують її в першу чергу особистісними рисами

⁸⁸Скоропадський П. Спогади. / За ред. Я. Пеленський. – Київ–Філадельфія, 1995. – С. 179–180.

⁸⁹Украинская армия // Голос Киева. – 1918. – 17 мая. – С. 2.

⁹⁰Ткачук П. П. Військові реформи гетьмана Павла Скоропадського у контексті державотворчих процесів в Україні (квітень – грудень 1918 р.) // Військово-науковий вісник / Акад. сухопутних військ ім. гетьмана П. Сагайдачного. – 2019. – № 31. – С. 112–113.

⁹¹Украинская армия // Голос Киева. – 1918. – 17 мая. – С. 2.

П. Скоропадського, на основі його спогадів, листування та інших особових документах гетьмана, а також кола його спілкування⁹².

Заохоченню вступу євреїв до армії передувало також оновлення тексту присяги. В результаті було створено два тексти присяги для християн та для «інших», до яких зараховували юдеїв⁹³ [Додаток 3]. Аналіз цієї присяги говорить про чітку структуру її змісту. В свою чергу, укладачі – Міністерство віросповідань, складаючи військову присягу для євреїв, не мали на меті створити унікальний за змістом текст. Із тексту присяги видно, що основні вказівки на приналежність до певної релігії шаблонно замінювались іншими. Таким чином, сутність тексту залишалася незмінною.

Крім того, у період мобілізації у пресі Києва активно обговорювалися не лише деталі вступу євреїв до армії гетьмана П. Скоропадського, а й їхня подальша доля під час служби. Так, бачимо, що єврейське питання в армії було не новим. Воно лише продовжувало низку інших єврейських питань у різних сферах суспільно-політичного, громадського та культурного життя, що існували протягом довгого часу.

Проблеми, з якими представники єврейства стикалися при вступі в армію чи вже на службі, стосувалися й так званого «мовного питання». Ця проблема обговорювалася ще за Української Центральної Ради, тоді заявлялося, що «з українізованих військових шкіл та частин викидають усіх неукраїнців»⁹⁴. Мовне питання залишалося гострою проблемою і в Українській Державі. Так, у неєврейській пресі ця тема обговорювалася в основній, за гетьманату П. Скоропадського, військовій газеті «Армія». Зокрема, розлога стаття на тему «Українська мова в українській армії» від 6 листопада 1918 р. викривала проблеми українізації армії та ставлення до

⁹² Папакін Г. В. Павло Скоропадський: патріот, державотворець, людина. Історико-архівні нариси. – Київ, 2003. – С. 70–71.

⁹³ Воинская присяга для евреев // Киевская мысль. – 1918. – 16 августа. – С. 2.

⁹⁴ Гриневич В. А., Гриневич Л. В. Національне військове питання в діяльності Союзу євреїв-воїнів КВО (липень 1917 – січень 1918 рр.). – Київ, 2001. – С. 36–37.

цього національних меншин, в тому числі євреїв⁹⁵. З аналізу публікації випливає наступне: єврейство у лавах армії було переважно русифіковане та асоціювало себе із російськомовним міським населенням, тому політику українізації армії сприймало неоднозначно.

Слід зазначити, що увага преси до цієї проблематики була незначною, незважаючи на її важливість. З аналізу неєврейської преси цього регіону бачимо, що питання української мови в армії в контексті єврейської проблеми підіймалося лише двічі, у вищезазначеній статті в газеті «Армія»⁹⁶, а також у газеті «Вечір». В останній підкреслювалося нейтральне ставлення євреїв до української мови в армії, проте зазначалося, що серед вони надають перевагу російській⁹⁷.

Незважаючи на офіційно оголошену рівність усіх громадян в незалежності від їхнього походження та віросповідання, у пресі Києва та Київської губернії широко висвітлювалися випадки недопущення до служби офіцерів-євреїв, які підлягали мобілізації. Аналізуючи характер змісту таких повідомлень, викладених на сторінках газет, можемо стверджувати про резонанс подібних справ, або принаймні спроби створити його. Прикладом подібної газетної статті слугує наступний уривок із київської щоденної газети «Вечір»: «Одночасно до штабу корпусу надійшло повідомлення про те, що і в іншій дивізії євреї офіцери не були прийняті, причому їм було вказано, що євреї не підлягають зарахуванню»⁹⁸.

Особливою рисою усіх відомостей про недопущення євреїв до служби, котрі публікувались у газетах, є їх формат: ці відомості наявні або у статтях, розміщених редакцією видання, або у листах до редакції (найчастіше анонімних). Внаслідок цього виникає питання щодо достовірності таких матеріалів без авторства на сторінках преси. Водночас, внутрішня ситуація у Києві та населених пунктах Київської губернії була загостреною через хвилю

⁹⁵Украинский язык в украинской армии // Армія. – 1918. – 6 листопада. – С. 2.

⁹⁶Там само. – С. 2.

⁹⁷Вопрос о языке // Вечер. – 1918. – 26 ноября. – С. 2.

⁹⁸Євреї-офіцери в української армії // Вечер. – 1918. – 2 ноября. – С. 6.

погромного руху попередніх років, а також низкою інших причин: економічною скрутою та політичною упередженістю щодо єврейського населення⁹⁹, тому випадки дискримінації євреїв при вступі на службу могли мати місце. Крім того, бездіяльність вищого керівництва не сприяла вирішенню ситуації: у відповідь на подібні закиди Генеральний штаб радив офіцерам-євреям пробувати поступати на службу ще, посилаючись на рівність усіх призовників¹⁰⁰[Додаток 4].

Розміщення на сторінках газет публікацій про євреїв-воїнів у неєврейській пресі Київської губернії мало суттєві відмінності в порівнянні з газетами Києва. В першу чергу, губернські періодичні видання, в залежності від місця видавництва, виходили меншим тиражем та мали чітко сформульовану мету – інформування населення про найвагоміші політичні новини держави та світу, а також місцеві події (наприклад, під заголовком «Відголос Уманщини»). Публікацій про армію Української Держави, а також про участь в ній євреїв було небагато. Тим не менш, у великій газеті «Уманское слово» ця тематика була актуальною як за гетьмана П. Скоропадського, так і за кілька місяців до перевороту 29 квітня¹⁰¹. При цьому статті, що стосуються мобілізації, найчастіше співпадають із статтями чи замітками про погроми та антиєврейські настрої, у тому числі в інших повітах. Особлива увага редакції цієї газети була спрямована на попередження нападів на єврейське населення¹⁰², а також інформування про долю євреїв у лавах армії та процес мобілізації.

Додатковим чинником, що посилював інтерес преси до євреїв-воїнів, була необхідність євреям у Києві та містечках Київської губернії оборонятися від нападів. Зокрема, газета «Наш голос» повідомляла на напад

⁹⁹Нариси з історії та культури євреїв України / За ред. Л. Фінберга, В. Любченка. – Київ, 2009. – С. 135.

¹⁰⁰Євреї–офицеры // Вечер. – 1918. – 13 ноября. – С. 6.

¹⁰¹К демобилизации армии // Уманское слово. – 1918. – 5 апреля. – С. 4.

¹⁰²Торговицы // Уманское слово. – 1918. – 28 апреля. – С. 3.

на групу євреїв у Звенигородському уїзді Київської губернії наприкінці травня 1918 р.¹⁰³

Предметом обговорення у пресі були протести та невдоволення серед єврейських акторів через заходи мобілізації. У статті газети «Вечерние новости» висвітлювалися причини занепокоєння серед євреїв-акторів, зокрема, неможливість заміни одного актора на іншого. Крім того, висувалася вимога скасування мобілізації до армії не лише для акторів, а й для режисерів театрів та інших діячів культури та мистецтва¹⁰⁴. Висунута вимога не знайшла поширення у подальших випусках цієї газети, як і в іншій пресі Києва. На нашу думку, така ситуація могла бути викликана мобілізацією незначного числа акторів, тому продовження ця вимога, як і подібні публікації, не побачили. Важливо відзначити, що у статті не було вказано жодного театрального діяча, котрий був призваний на службу до армії; так само не вказувалося назв театрів чи театральних труп. Виходячи з цього, оприлюднену в цій статті заяву слід вважати одноразовою, або такою, що не знайшла відгуку.

Ще одним прикладом невдоволення через заходи мобілізації до армії з боку певної професійної групи євреїв слід вважати статтю у газеті «Вечер», що вийшла напередодні захоплення військами Директорії Києва, 13 грудня 1918 р. У статті йшлося про відмову як єврейських, так і українських зубних лікарів вступати до армії. Таке рішення обґрунтовувалося «відсутністю спеціальних лікарняних закладів»¹⁰⁵.

Незважаючи на те, що у проаналізованій пресі висвітлені лише два випадки відмови від служби в армії з боку таких професійних груп, як актори та зубні лікарі, ці статті дозволяють стверджувати про погіршення ситуації навколо теми військової служби у суспільстві, принаймні у грудні 1918 р.

На нашу думку, відсутність бажаючих серед широких верств єврейства вступати у лави армії гетьмана П. Скоропадського, що яскраво проявилось у

¹⁰³События в Звенигородском уезде // Наш голос. – 1918. – п. п. мая. – С. 3.

¹⁰⁴Мобилизация и театры // Вечерние новости. – 1918. – 8 декабря. – С. 1.

¹⁰⁵Призыв зубных врачей // Вечер. – 1918. – 13 декабря. – С. 6.

газетних публікаціях цього періоду, варто пояснювати також через ставлення євреїв до нової влади загалом. Незважаючи на недостатність висвітлення проблеми євреїв-воїнів у науковій літературі, можемо припустити, що військова служба не була пріоритетною серед єврейства, враховуючи, що гетьманська влада позитивно лише сприймалася єврейськими фінансово-промисловими колами у містах¹⁰⁶.

У київських губернських газетах, нарівні із газетами Києва, велися дискусії щодо участі національних меншин у армії П. Скоропадського, в тому числі євреїв¹⁰⁷. Разом з тим, актуальним було питання налагодження діалогу українців та євреїв як в армії, так і в інших сферах державного життя. Велика за обсягом, як для губернської газети, стаття такої тематики у «Васильківських вістях» підкреслювала необхідність українсько-єврейської співпраці, в тому числі й у формуванні армії¹⁰⁸. При цьому, автор цієї публікації (під псевдонімом «М. Г.») викривав спотворення дійсної ситуації в українсько-єврейських відносинах, а також щодо антиєврейських інцидентів в армії іншими газетами Києва (зокрема, «Киевская мысль» та «Голос Киева»)¹⁰⁹. Варто зазначити, що у проаналізованих нами газетах «Голос Киева» та «Киевская мысль» відсутні публікації про напади на євреїв з боку українців у лавах армії на релігійному чи політичному підґрунті.

Проаналізовані газетні публікації Києва та Київської губернії квітня – грудня 1918 р., що відображають участь євреїв в армії гетьмана П. Скоропадського, дають можливість уявити ставлення євреїв до вступу до новоствореної армії та прослідкувати зміни в ньому протягом мобілізаційної кампанії.

¹⁰⁶Пиріг Р. Я. Українська гетьманська держава 1918 року. Історичні нариси. – Київ, 2011. – С. 139.

¹⁰⁷К предстоящему призыву новобранцев // Уманское слово. – 1918. – 30 марта. – С. 3.

¹⁰⁸Ми і Вони // Васильківські вісті. – 1918. – 11 грудня. – С. 2.

¹⁰⁹Там само. – С. 2.

З одного боку, мобілізація та зарахування на службу робило можливим кар'єрне зростання для євреїв-воїнів¹¹⁰, а з іншого, формування та поповнення особового складу відбувалося на нерівних умовах, де перевага віддавалася українцям¹¹¹. Аналіз преси показує, що з травня по грудень 1918 р. як у газетах Києва, так і в губернській пресі не відбувається підйому інтересу з боку євреїв до служби в армії. З листопада по грудень 1918 р. у державній військово-морській газеті «Армія», де публікувалися списки кадрових призначень до української армії, спостерігається скорочення кількості новопризначених офіцерів-євреїв. Якщо причиною цього була дискримінація євреїв-воїнів в армії П. Скоропадського, доцільно прослідкувати публікацію у пресі негативних листів від євреїв-воїнів, а також антиєврейських матеріалів. Водночас, аналіз преси демонструє, що серед публікацій не стало більше невдоволених листів від євреїв, зарахованих до армії. Тому дискусійною залишається ситуація із публікаціями, котрі викривають порушення рівності усіх національностей Української Держави, адже утиски з тих чи інших причин стосувалися не лише євреїв і однаково висвітлювалися на сторінках київської преси¹¹².

3.2. Проблема створення єврейської самооборони.

Створення загонів єврейської самооборони розпочалося ще за Української Народної Республіки. Один із етапів її організації припав на кінець 1917 р., коли керівництво єврейської початкової школи – хедеру, що розміщувалася на вул. Васильківській в Києві, дозволило бажаючим збиратися у приміщенні навчального закладу. Незабаром, із захопленням Києва більшовицькими військами на чолі з Михайлом Муравйовим, виявилось, що усі ті, хто за кілька місяців до того збирався у хедері,

¹¹⁰Офіційний відділ // Армія. – 1918. – 6 листопада. – С. 3.

¹¹¹Забезпечення особистим складом // Армія. – 1918. – 7 листопада. – С. 1.

¹¹²Поляки и евреи // Вечер. – 1918. – 12 октября. – С. 3.

перебували у складі Червоної гвардії та брали участь у війні проти українських військ¹¹³.

Описаний вище досвід створення єврейської самооборони закріпив за єврейським населенням образ більшовиків. У досліджуваний період проти них висувуються політичні претензії, зокрема, євреїв продовжують звинувачувати у більшовизмі¹¹⁴. Хронологічно появу таких звинувачень прослідкувати складно, найчастіше вони з'являлись у губернських газетах¹¹⁵. При цьому, авторство у подібних статтях не вказувалося, найчастіше вони друкувалися за попереднім проханням заявників – організацій чи приватних осіб¹¹⁶.

В період гетьмана П. Скоропадського у квітні – грудні 1918 р., завдяки присутності німецьких військ, відбувається стабілізація внутрішньополітичної ситуації. Хвиля погромів – антиєврейських грабіжницьких чи насильницьких нападів попередніх років – іде на спад¹¹⁷. Незважаючи на це, більшість претензій, що висувалися до єврейства, залишалася незмінними. В першу чергу, мова йде про економічні – євреї складали вагому частку у найприбутковіших видах діяльності. Крім того, значна частка єврейського населення у Києві та Київській губернії відігравала важливу не лише економічну, але й політичну та культурно-історичну роль¹¹⁸.

Як і в попередні роки, в період правління П. Скоропадського у Києві і Київській губернії відбувалися грабунки та насильницькі дії (побиття,

¹¹³Тинченко Я. Єврейська самооборона в інших регіонах України, Росії та Білорусії у 1918–1920 рр. // Тинченко Я. Під зіркою Давида. Єврейські національні формування в Україні в 1917–1920 роках. – Київ, 2014. – С. 85–86.

¹¹⁴Обвинения в большевизме // Уманское слово. – 1918. – 5 апреля. – С. 4; Генеральська історія // Нова Рада. – 1918. – 28 квітня. – С. 1.

¹¹⁵Обвинения в большевизме // Уманское слово. – 1918. – 6 апреля. – С. 3.

¹¹⁶До євреїв на Україні // Воля. – 1918. – 7 грудня. – С. 1.

¹¹⁷Михайліченко М. А. «Єврейське питання» в політиці Української Держави Павла Скоропадського // Актуальні питання юриспруденції: теоретичний та практичний виміри: матеріали Другої Міжнародної науково-практичної конференції. – Суми, 2019. – С. 113.

¹¹⁸Чериковер И. М. История погромного движения на Украине 1917–1921 гг. В 7 т. – Берлин, 1923. – Т. 1: Антисемитизм и погромы на Украине 1917–1918 гг. – С. 24–25.

вбивства тощо) щодо євреїв з боку різних категорій населення¹¹⁹. Преса Києва та Київської губернії, переважно щоденна, публікувала на своїх сторінках замітки з подібними випадками¹²⁰; в деяких газетах навіть існували окремі рубрики «Пригоди», в яких розміщували подібні короткі замітки¹²¹. Крім того, необхідність самооборони виходила із погромів, що відбувалися за межами Української Держави¹²². Нагальність утворення самооборони в Україні відчувалася вже з середини осені 1918 р., і була пов'язана з погромами та антиєврейською агітацією в сусідніх державах¹²³.

В результаті проведеного аналізу газетних публікацій встановлено, що у щоденних та щотижневих газетах Києва частіше, в порівнянні із губернськими, виходили замітки, в яких розміщувалася інформація про насильницькі та грабіжницькі напади проти єврейського населення¹²⁴. Винятком була універсальна за наповненням київська газета «Вечерние новости», що не допускала до друку замітки про грабунки та насильство щодо євреїв, та газета «Вечір», що починає випускати публікації з такої тематики лише у листопаді 1918 р.¹²⁵. Існували газети, які не оминали таких заміток у спеціальних рубриках («Киевская мысль», «Голос Киева», «Союз»). Яскравим прикладом, що демонструє характер тогочасних нападів на євреїв, є вбивство єврейської родини Гальбуртів на Подолі у Києві¹²⁶. Ця справа набула резонансу на сторінках преси, адже під час озброєного пограбування було вбито усіх членів родини, включаючи неповнолітнього сина Шмуеля¹²⁷.

¹¹⁹Макаренко Т. П. Єврейські погроми в добу Української Револуції // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – 2013. - №35. – С. 117–118.

¹²⁰Антиеврейские эксцессы // Киевская мысль. – 1918. – 31 мая. – С. 1; Шайка грабителей // Вечер. – 1918. – 1 ноября. – С. 6.

¹²¹До Євреїв на Україні // Воля. – 1918. – 7 грудня – С. 1.

¹²²Єврейський погром в Люблїне // Вечер. – 1918. – 29 ноября. – С. 3; Попытки к еврейскому погрому в Праге // Вечер. – 1918. – 7 декабря. – С. 1.

¹²³Погром в Кельцах // Вечер. – 1918. – 5 декабря. – С. 1.

¹²⁴Истязания // Киевская мысль. – 1918. – 9 августа. – С. 2; К выборам в общину (письмо в редакцию) // Уманское слово. – 1918. – 3 мая. – С. 4.

¹²⁵Грабежи // Вечер. – 1918. – 30 ноября. – С. 2.

¹²⁶Арестубицы семьи Гальбуртов // Киевская мысль. – 1918. – 18 сентября. – С. 2.

¹²⁷Хроника – разбой // Голос Киева. – 1918. – 30 апреля. – С. 2.

Прикладом, що підтверджує напади на євреїв, в тому числі на дітей, також слугує замітка в газеті «Киевская мысль» від 15 червня 1918 р., де йдеться про викрадення дитини: «[...] викрадена його 7-річна донька Хася»¹²⁸. Незважаючи на наявність таких повідомлень у неєврейській пресі, аналіз київської преси цього часу гетьманату П. Скоропадського дозволяє стверджувати, що ці явища були поодинокими.

Говорячи про київські губернські газети, слід зазначити, що губернська преса рідше в порівнянні з київськими міськими газетами розміщувала публікації про напади на євреїв. Проте за допомогою деяких губернських статей стає можливим пояснити необхідність створення єврейської самооборони, ставлення до цього неєврейського населення, а також особливості висвітлення цього питання в пресі. Зокрема, у газеті «Наш голос», що виходила у Богуславі, у випуску першої половини травня 1918 р. вийшла стаття «События в Звенигородском уезде», де йшлося про наступне:

За чутками останніми днями у м. Лисянці, Звенигородського уїзду відбуваються важливі події, на ґрунті зіткнення селян з німецькими загонами. Небезрезультатно пройшла ця історія й для єврейського населення, що відчуло на своїй спині усі принади розгрому та насилля від озвірілого натовпу.

[...] У зв'язку з цим із найближчого с. Медвин, канівського уїзду почався поголівний переїзд євреїв у Богуслав, і в суботу 26 травня (8 червня) можна було спостерігати на вулицях Богуслава картину, що нагадує в мініатюрі переселення євреїв з Єгипту. Довгі вервечки повозок, навантажених біженцями та речима, тягнулися зранку до вечора і викликали сильне неприємне відчуття за «принижених та ображених»¹²⁹.

Слід зауважити, що у вищенаведеній статті, що вийшла у газеті в Богуславі, насильство над євреями, ймовірно, пов'язане із реакцією селян на дії німецьких військових загонів. На противагу цьому, стаття у газеті «Киевская мысль» від 31 травня 1918 р. містить інформацію про напад на євреїв Євсея та Гірша Писаревських¹³⁰, які стали жертвами побиття з боку працівників комендантського управління, та реакцію на це місцевого рабина.

¹²⁸ Похищение девочки // Киевская мысль. – 1918. – 15 июня. – С. 2.

¹²⁹ События в Звенигородском уезде // Наш голос. – 1918. – п. п. мая. – С. 3.

¹³⁰ Антиеврейские эксцессы // Киевская мысль. – 1918. – 31 мая. – С. 1.

Насильницькі дії проти євреїв в періоду гетьманату П. Скоропадського, які не є популярними темами для наукових розвідок¹³¹, спричиняли необхідність створення єврейської самооборони. Важливість самооборони впливає із звернення єврейської громади Києва до міністра внутрішніх справ І. Кістяківського про погроми¹³², результатом якого стало поширення звинувачень євреїв у більшовизмі¹³³.

Проаналізована преса Києва та Київської губернії за гетьмана П. Скоропадського показує, що газетні публікації про напади на євреїв у місті та в губернії відрізнялися. Якщо в Києві євреїв переважно грабували (вбивства могли бути наслідком пограбувань)¹³⁴, то у губернії, тобто у невеликих містечках або селах, насильницькі дії проти них були більш непередбачувані та жорстокі¹³⁵. Крім того, із проаналізованої преси впливає, що чисельність постраждалих від так званих «єврейських ексцесів» у губернії перевищувала їхню кількість у Києві.

Звістки у газетах про формування єврейської самооборони відносяться до кінця осені – початку зими 1918 р. Цікавим є факт того, що такі статті та замітки друкуються паралельно із новинами про погроми в Польщі та Чехії і таким чином дають привід говорити про оборону євреїв від таких нападів. Зокрема, на початку грудня 1918 р. в київській газеті розмістили реакцію київського єврейства на погроми в сусідніх країнах: «Деміївська єврейська общинна рада висловлює протест проти варварського насилля, вчиненого польською військовою владою над єврейським населенням в Польщі та Галіції»¹³⁶.

¹³¹ *Пиріг Р. Я.* Українська гетьманська держава 1918 року. Історичні нариси. – Київ, 2011. – 139–140.

¹³² *Єврейские погромы на Украине // Уманское слово.* – 1918. – 30 августа. – С. 4.

¹³³ *Пиріг Р. Я.* Українська гетьманська держава 1918 року. Історичні нариси. – Київ, 2011. – 139–140.

¹³⁴ *Истязания // Киевская мысль.* – 1918. – 9 августа. – С. 2.

¹³⁵ *Антиеврейские эксцессы // Киевская мысль.* – 1918. – 31 мая. – С. 1; *События в Звенигородском уезде // Наш голос.* – 1918. – п. п мая. – С. 3.

¹³⁶ *В демиевской общине // Вечер.* – 1918. – 13 декабря. – С. 6.

Поруч із проблемою нападів на євреїв за кордоном порушується питання про організацію безпеки місцевих єврейських мешканців: «Єврейське суспільство не має залишатися бездіяльним глядачем усього, що відбувається; не можна допустити загибелі тисячі людей[...]»¹³⁷. Інша стаття (від 9 листопада 1918 р.) у київській газеті «Вечер» підтверджує наміри утворити загони єврейської самооборони:

У впливових єврейських сферах робляться енергійні кроки щодо недопущення грабунків та інших ексцесів з боку австрійських військ та російських військовополонених по відношенню до єврейського населення. Днями буде порушено відповідне клопотання перед урядом України про дозвіл розпочати організацію єврейської самооборони.¹³⁸

Проте організація єврейської самооборони в Києві та Київській губернії у період правління гетьмана П. Скоропадського була неможливою через ряд факторів, таких як присутність німецької армії¹³⁹ та контроль наявності озброєння серед цивільного населення. Також, враховувався попередній досвід організації самооборони напередодні штурму Києва більшовиками на початку 1918 р. Незважаючи на це, аналіз публікацій у пресі цього регіону дозволяє припускати про наміри щодо втілення заходів із організації самооборонних загонів серед єврейства.

Отже, участь євреїв Києва та Київської губернії в армії за гетьмана П. Скоропадського характеризується у неєврейській пресі неоднозначно. Єврейське населення мобілізувалося до армії на загальних підставах – нарівні з іншими громадянами. При цьому, у неєврейській пресі Києва та Київської губернії найчастіше описувалися ображені євреї-воїни, оскільки час від часу в ході мобілізаційної кампанії євреї піддавалися утискам на різних етапах вступу в армію. Також з аналізу преси випливає, що служба в армії не була особливо привабливою для євреїв Києва та Київської губернії. По-перше, це підтверджує наявність значної кількості матеріалів про недопущення євреїв до служби. По-друге, пізніші публікації і різних газетах

¹³⁷Воззвание к еврейскому обществу // Вечер. – 1918. – 7 декабря. – С. 4.

¹³⁸Еврейская самооборона // Вечер. – 1918. – 9 ноября. – С. 6.

¹³⁹Доценко В. О. Організація самооборони та інші військові формування у 1917–1921 рр. // Наукові праці Запорізького національного університету. – 2018. – Вип. 50. – С. 116–117.

показують, що кількість євреїв, котрі отримали підвищення по службі не збільшувалася, а також зі шпальт газет взагалі зникає обговорення проблем із якими стикаються євреї в армії. Виходячи з цього, заходи уряду та гетьмана П. Скоропадського, ймовірно, не відповідали очікуванням єврейської частки населення. Проблема єврейської самооборони у неєврейській пресі Києва та Київської губернії висвітлена недостатньо. З одного боку, велика кількість публікацій про погроми за кордоном актуалізувала потребу у самообороні. При цьому, у неєврейській пресі наявні свідчення про наміри сформувати такі загони, але відсутня конкретна інформація про їх утворення.

Розділ 4. Єврейська благодійна діяльність у київській неєврейській пресі

4.1. Благодійність у культурно-освітній та громадській сфері.

Характерним явищем для неєврейської преси Києва та Київської губернії періоду гетьманату П. Скоропадського було висвітлення заходів та здобутків євреїв в освітній, громадській та культурній сферах життя. З одного боку частина діяльності єврейських громад та її окремих діячів у цій сфері висвітлювалася паралельно із українською культурно-громадською діяльністю, а з іншого, розміщення матеріалів про цей вид діяльності серед євреїв мало виразні риси зображення євреїв як благодійників. Звідси випливає, що неєврейська преса цього регіону приділяла значну увагу саме благодійній єврейській діяльності, котра проявлялася у постійному зборі добровільних пожертв на розвиток культурно-мистецьких та освітніх організацій, заходів, а також надання допомоги біженцям.

Публікація у неєврейській пресі Києва та Київської губернії в зазначений період матеріалів про єврейське культурно-громадське життя відбувалося за складної ситуації всередині суспільства. Дмитро Донцов у своїх спогадах обурливо коментував швидку появу великої кількості єврейських організацій різного спрямування: «Німці, мабуть за намовою москалів, ніби умисно реквізують самі українські установи [...]. В той час, коли російсько-жидівські клуби для гри і шантани – множаться і цвітуть»¹⁴⁰. Подібну оцінку суспільним відносинам надають сучасні українські дослідники, при цьому розділяючи суспільство за економічними – «російсько-жидівська буржуазія» – та національними – «чуже місто проти українського села», чинниками¹⁴¹.

Тим не менш, значна частина газетних публікацій була присвячена різноманітним єврейським організаціям та заходам, ініціаторами яких вони були. Зокрема, у неєврейській пресі часто виходили статті та замітки про

¹⁴⁰Донцов Д. І. Рік 1918, Київ: Документально-художнє видання / Упоряд. К. Ю. Галушко. – Київ, 2002. – С. 89.

¹⁴¹Солдатенко В. Ф. Українська революція. Історичний нарис: Монографія. – Київ, 1999. – С. 475.

діяльність Культур-Ліги, як у Києві¹⁴², так і в Київській губернії¹⁴³. Так, у газеті «Уманское слово» від 22 травня 1918 р. було розміщено звернення від місцевого уманського відділу цієї організації, де заявлялося наступне:

Місцеве відділення єврейської культур ліги, що ставить собі за мету розповсюдження в єврейському народі світської єврейської культури у всіх галузях людської творчості – в літературі, мистецтві, музиці, театрі і т. д., а також сприяти будівництву нової єврейської демократичної школи та інших просвітницьких організацій, розпочинає енергійну роботу. В першу чергу культур ліга організовує вечірні курси для єврейських робітників у приміщенні Дейновської міської школи¹⁴⁴.

Хоча частина газет не виходила протягом певного часу після перевороту 29 квітня 1918 р., у неєврейській пресі набрало деякого резонансу відкриття єврейського університету в Києві 11 червня 1918 р.¹⁴⁵ Варто зазначити, що преса Києва та Київської губернії була переповнена новинами про підготовку до відкриття та самими святковими подіями: «Вчора відбулося урочисте відкриття єврейського народного університету, що був відкритий центральним комітетом культур ліги»¹⁴⁶. Достатньо детально, в окремій великій статті, відкриття університету описувала газета «Киевская мысль», зазначаючи навіть імена присутніх єврейських політичних та культурних діячів¹⁴⁷. Окрім цього, підкреслювалася приналежність діячів до політичної партії чи організації: «[...] член ц. к. Ліги п-н Ревуцький» чи «[...] від імені київської єврейської громади п-н Рабкін»¹⁴⁸. При цьому не оминали коротких заміток про місячні звіти та популярність університетських лекцій серед студентів: «Лекції в університеті почалися 9 листопада за 62-х слухачах, але протягом першого тижня кількість слухачів зросла до сягнула 183 осіб до 5 грудня»¹⁴⁹.

¹⁴²Культурно-просветительская деятельность среди евреев // Вечер. – 1918. – 8 декабря. – С. 4.

¹⁴³Там само. – С. 4.

¹⁴⁴Уманская еврейская «культурлига» // Уманское слово. – 1918. – 22 мая. – С. 2.

¹⁴⁵Открытие еврейского университета // Вечер. – 1918. – 9 ноября. – С. 6.

¹⁴⁶Открытие еврейского университета // Уманское слово. – 1918. – 12 июня. – С. 4.

¹⁴⁷Открытие еврейского народного университета // Киевская мысль. – 1918. – 11 июня. – С. 2.

¹⁴⁸Там само. – С. 2.

¹⁴⁹В еврейском народном университете // Вечер. – 1918. – 12 декабря. – С. 6.

Незважаючи на деталізацію підготовки та відкриття Єврейського народного університету, один із найважливіших акцентів ставився на пожертви, які вносили для того, щоб цей єврейський освітній заклад розпочав роботу. Хоча у проаналізованій нами пресі вкрай мало повідомлень про благодійні пожертвування, в контексті піднятої проблеми вони дуже важливі. Знаходимо такий допис у газеті «Вечір» від 31 жовтня 1918 р., де зазначається: «Культурліга приносить свою вдячність усім, хто залишився не байдужим до бажання відкрити Єврейський університет»¹⁵⁰.

Інтерес неєврейської преси до діяльності Культур-Ліги та подій, пов'язаних із єврейським університетом, пояснюється низкою причин. Слід зазначити, що більша частина газет Києва та Київської губернії була російськомовною. Через цю обставину можна припустити, що публікування у них матеріалів про єврейське культурне життя відповідало вимогам читацької аудиторії. В такому випадку, мова йде про те, що ці російськомовні газети читали русифіковані євреї. Власне, саме у таких газетах ми найчастіше зустрічаємо рідше статті, а частіше короткі замітки у спеціальних рубриках на останніх сторінках, зокрема про єврейські клуби та зустрічі¹⁵¹, ймовірно, саме їх Д. Донцов називав «шантанами»¹⁵². Виходячи з цього, розміщення у цій пресі публікацій про різні сфери єврейського культурного життя співпадало з одним із завдань Культур-Ліги – збереження національного та культурного життя за рахунок діяльності таких організацій¹⁵³, а значить преса, особливо російськомовна, читалася і єврейським населенням. Більше того, ми можемо стверджувати, що певна частина неєврейської російськомовної преси Києва та Київської губернії сприймалася, як власне єврейська. Про це писав, зокрема, Д. І. Донцов: «“Кієвская Мисль” і “Рабочая

¹⁵⁰Благотворительные зборы в еврейский университет // Вечер. – 1918. – 31 октября. – С. 1.

¹⁵¹Вечер музыки // Вечер. – 1918. – 6 декабря. – С. 6; Концерт еврейской музыки // Вечер. – 1918. – 27 ноября. – С. 2.

¹⁵²Донцов Д. І. Рік 1918, Київ: Документально-художнє видання / Упоряд. К. Ю. Галушко. – Київ, 2002. – С. 89.

¹⁵³Доценко В. О. Історія Єврейської культурно-просвітницької організації Культур-Ліга // Гілея: науковий вісник. – 2014. – Вип. 84. – С. 198.

Жизнь” починають нагінку на новозасноване пресове Бюро і на мене [...]. Злі язики назвали цей з’їзд преси “всееврейський с’їзд русской печати на Украине”»¹⁵⁴.

Разом з тим, висвітлення у неєврейській пресі Києва та Київської губернії культурно-мистецьких заходів, відкриття Єврейського народного університету, збір коштів для біженців тощо являло собою додатковий сюжетно-змістовний напрям газетних публікацій, оскільки напередодні практично будь-яких заходів чи урочистостей неєврейські газети публікували оголошення про збір коштів¹⁵⁵, а пізніше навіть списки осіб, які внесли найбільші пожертви¹⁵⁶. Крім того, поза увагою не залишалися й незначні внески чи грошові збори, наприклад, зібрані на благодійному музичному вечорі або для потреби створення бібліотеки. Так, у газеті «Вечір» від 5 листопада 1918 р. було проголошено:

Зареєстровано статут товариства «Київська єврейська бібліотека». Метою якого є створення книгозбирання з літературними творами про євреїв єврейською та європейськими мовами. Для досягнення наміченою мети вже зібрані значні кошти¹⁵⁷.

Ще одна особливість зображення євреїв-благодійників у неєврейській пресі цього регіону полягала у публікуванні матеріалів єврейських общинних рад та благодійних організацій про допомогу єврейським військовополоненим та біженцям [Додаток 5]. Аналіз газетних публікацій досліджуваного періоду дозволяє стверджувати, що у неєврейській пресі широко висвітлювався збір коштів на ці потреби. Наприклад, у газеті «Вечер» від 26 листопада 1918 р. було оголошено збір не тільки грошей, а й одягу для єврейських військовополонених в Києві:

В Києві засновано єврейський комітет для збору пожертв на користь військовополонених. Головною метою цей комітет ставить забезпечити

¹⁵⁴ Донцов Д. І. Рік 1918, Київ: Документально-художнє видання / Упоряд. К. Ю. Галушко. – Київ, 2002. – С. 46.

¹⁵⁵ Киевская жизнь: открытие еврейского банка // Вечерние новости. – 1918. – 24 ноября. – С. 3.

¹⁵⁶ Еврейский благотворительный вечер // Вечерние новости. – 1918. – 24 октября. – С. 3.

¹⁵⁷ Еврейские книгохранилища // Вечер. – 1918. – 31 октября. – С. 6.

військовополонених платтям, білизною та взуттям. Комітет звернувся з відповідною відозвою до київського населення.

Пожертви, речі та плаття можна доставляти за наступними адресами: І. Д. Гольденберг, Фундукліївська 33, кв. 4; між третьою і п'ятою годинами вечора [...].

Комітет просить усіх присилати за цими адресами плаття для чоловіків та жінок, взуття, білизну, матерію і т. п., незважаючи на вартість цих речей¹⁵⁸.

Описану у статті ситуацію із широким розгорненням єврейських благодійних комітетів зафіксував також у своїх спогадах М. Могилянський, називаючи тогочасний Київ єврейським всеросійським центром¹⁵⁹.

Єврейська благодійність, спрямована на допомогу єврейським біженцям, була також предметом обговорення та публікацій у газетах. Загалом надання розголосу цій темі склалося внаслідок появи значної частини переселенців як у Києві, так і в Київській губернії. Крім того, у період гетьманату П. Скоропадського продовжував свою діяльність Єврейський комітет допомоги жертвам війни, і саме відділення цього комітету в Києві відіграло найбільшу роль¹⁶⁰. Виходячи із цих обставин, стає зрозумілим, чому саме цей напрям єврейської благодійності був одним із найбільш популярних у неєврейській пресі Києва та Київської губернії.

Проаналізовані газетні публікації демонструють, що серед неєврейської преси Києва та Київської губернії існувала зацікавленість у вирішенні проблеми із єврейськими біженцями. Преса не залишалася осторонь проблеми повернення постраждалих євреїв до їхнього місця проживання. Фактично, ми можемо стверджувати, що неєврейська преса цього регіону відслідковувала та публікувала заходи та дії, котрі здійснювали єврейські комітети допомоги, благодійні організації та окремі меценати. В газетах з'являлися анонси подій щодо вирішення зазначеної проблеми, при цьому наголошувалося на зв'язку єврейських біженців з Литви та Польщі з

¹⁵⁸Єврейский комитет помощи военнопленным // Вечер. – 1918. – 26 ноября. – С. 2.

¹⁵⁹Могилянський Н. М. Трагедия Украины (из пережитого в Киеве в 1918 г.) // Революция на Украине по мемуарам белых / Сост. С. А. Алексеев. – Москва–Ленинград, 1930. – С. 121–124.

¹⁶⁰Єврейский комитет помощи жертвам войны // Электронная еврейская энциклопедия. – Электронный ресурс: <https://eleven.co.il/jews-of-russia/movements-parties/11514/>, відвідано 19. 05. 2020.

місцевими євреями в Києві та у Київській губернії. Особливо яскраво проявився цей напрям висвітлення єврейської благодійності, коли у листопаді 1918 р. до Києва прибув єврейський активіст з Литви Л. М. Брамсон для організації «центрального комітету з реевакуації»¹⁶¹.

На нашу думку, висвітлення у неєврейській пресі єврейської благодійної допомоги постраждалому єврейському населенню переважно Польщі та Литви внаслідок Першої світової війни було пов'язано із погромами та антиєврейською агітацією у цих країнах. Крім того, у пресі висвітлення вирішення питання з біженцями збігалось також із статтями про важливість захисту єврейського населення, тобто необхідності створення єврейської самооборони у Києві та Київській губернії. Крім того, у багатьох газетах ці сюжетні лінії публікувалися паралельно одна з одною¹⁶², з чого випливає, що нагальні проблеми серед єврейства розглядалися у неєврейській пресі комплексно, незважаючи на тематичну розпорошеність.

Важливо відзначити, що вже у грудні публікації у газетах про допомогу єврейським біженцям майже зникають. Лише деякі газети або продовжують слідкувати за подіями та розміщувати відповідні статті. Наприклад, в київській міській газеті «Вечер» від 12 грудня 1918 р. писали:

Євреї, котрі повертаються ставляться перед різного роду обмеженнями з боку польської влади. Так, спочатку, польська влада пустила лише євреїв-землеробців та робітників. Зараз радою кордон на Литву та Польщу взагалі закрито, і з усіх місць надходять свідчення про жалюгідне становище євреїв-біженців. [...] Жахи 1915 року блідніють перед тим, що вони переживають тепер. [...] Приватні пожертви не надходять і тисячі біженців залишені на неминучу загибель від холоду та голоду¹⁶³.

Як бачимо, розглянута публікація має інший характер, в порівнянні із більш ранніми. По-перше, ситуація внутрішньополітична ситуація загострилася із початком протигетьманського повстання у листопаді 1918 р. По-друге, у попередніх статтях про допомогу біженцям не вказувалося на складнощі через надання допомоги, і що пожертви не надходять від

¹⁶¹Беженцы-евреи // Вечер. – 1918. – 11 ноября. – С. 3.

¹⁶²Там само. – С. 3; Еврейская самооборона // Вечер. – 1918. – 9 ноября. – С. 6; Еврейский погром в Кельцах // Вечер. – 1918. – 21 ноября. – С. 3.

¹⁶³Помощь евреям-беженцам // Вечер. – 1918. – 12 декабря. – С. 6.

громадських організацій чи від приватних осіб. Виходячи з цього, припускаємо, що інтерес у неєврейській пресі до цієї теми поступово згасав.

Тим не менш, окрім публікацій щодо зменшення пожертв на користь біженців, знаходимо також статті, що ставлять проблему постраждалих від Першої світової війни євреїв у ширший контекст. Зокрема, у неєврейській пресі це питання виокремлювалося у потребу надавати допомогу, незважаючи на національність: «Центральний всеукраїнський комітет товариства для надання допомоги єврейському населенню [...] закликає усіх виконати свій обов'язок щодо жертв війни»¹⁶⁴.

4.2. Благодійна допомога євреїв киянам.

Благодійна діяльність єврейських організацій та окремих меценатів стала предметом публікацій у неєврейській пресі Києва та Київської губернії в період гетьманату П. Скоропадського. Основними сюжетами для таких статей та заміток послуговували дві події, що сталися в Києві. Перша подія, що набула розголосу – це вибух артилерійських складів на Звіринецькому укріпленні 6 червня 1918 р., що на Печерську. Друга подія, що викликала появу низки статей у неєврейській пресі, була пов'язана із пожежею 14 червня 1918 р. на Подолі. При висвітленні цих подій у ряді публікацій робився акцент на єврейській благодійній допомозі неєврейському населенню.

Проаналізована преса дає підстави говорити про активне висвітлення вибуху на Звіринці у деяких київських міських газетах, а також у губернській газеті «Уманское слово». Загалом для відображення у неєврейській пресі Києва та Київської губернії подій 6 червня 1918 р. характерна однотипність змісту та викладу, тому вони розглядаються нами частково, виконуючи допоміжну функцію. При цьому в неєврейській пресі розміщувалися списки осіб, які направляли пожертви постраждалим від вибуху. Ці списки дають змогу зрозуміти, яку роль відігравали представники єврейства у

¹⁶⁴Воззвание к еврейскому обществу // Вечер. – 1918. – 8 декабря. – С. 4.

благодійному зборі. Значна увага у київській пресі також приділялася єврейській благодійній допомозі не євреям, постраждалим унаслідок вибухів на Звіринці 6 червня 1918 р. та пожежі на Подолі 14 червня того ж року.

Аналіз газет Києва та Київської губернії демонструє, що щоденні київські газети вже 7 червня 1918 р. були переповнені звістками про події на артилерійських складах¹⁶⁵, а новини про збір коштів здебільшого з'являлися 11 червня. При цьому, друкувалися списки осіб, котрі надали грошову допомогу, найчастіше в порядку зменшення суми пожертви. Власне ця обставина дає підстави для твердження про значний внесок у цю благодійну кампанію саме представників київського єврейства. Так, наприклад, газета «Киевская мысль» 11 червня 1918 р. оголосила списки осіб, що надали кошти постраждалим, серед них знаходимо представників євреїв: «редактор євр. журн. І. Є. Зільберберг – 26 руб.», «там само зібрали на весіллі Горенштейн-Каган – 3885 руб. 50 коп.»¹⁶⁶.

З проаналізованої преси випливає, що публікації про збір коштів для постраждалих від вибуху 6 червня частково припиняються 13 червня 1918 р.¹⁶⁷, напередодні пожежі на Подолі – 14 червня 1918 р. Тим не менш, небайдужі продовжували передавати кошти до кінця червня цього року, хоча пожертви надходили вже не від такої великої кількості осіб, як на початку місяця¹⁶⁸. Таким чином, хоча ця тема, хоча й не стосувалася напряду єврейської благодійності, проте внесок від євреїв виносився на сторінки неєврейської преси.

Варто зазначити, що порівняння пожертв від євреїв та інших є недоцільним, оскільки списки осіб (переважно приватні особи) друкувалися на сторінках видань не з метою продемонструвати активність певної частини населення у наданні допомоги постраждалим від вибухів. Вочевидь, редакція

¹⁶⁵Взрывы в Киеве // Киевская мысль. – 1918. – 7 июня. – С. 2; Взрыв на Зверинце // Голос Киева. – 1918. – 7 июня. – С. 2.

¹⁶⁶Пожертвования в пользу жертв катастрофы // Киевская мысль. – 1918. – 11 июня. – С. 2.

¹⁶⁷Пожертвования в пользу жертв катастрофы // Киевская мысль. – 1918. – 13 июня. – С. 1.

¹⁶⁸Пожертвования в пользу жертв Зверинецкой катастрофы // Киевская мысль. – 1918. – 21 июня. – С. 2.

газети виконувала роль посередника та мала передавати гроші у відповідну установу або конкретним людям. Так, найчастіше після заголовку замітки, зазначалося «У контору “Киевской Мысли” надійшло [...]»¹⁶⁹. З цього випливає, що газети розміщували ці списки задля того, щоб виправдати довіру читацької аудиторії у питанні передачі цих коштів.

Події на Звіринькому укріпленні стали поштовхом для благодійної кампанії різноманітних організацій та державних закладів, що знайшло відображення у тогочасній неєврейській пресі¹⁷⁰. Крім того, не оминув вибух на Звіринці 6 червня 1918 р. сучасник цих подій Д. Донцов, що зафіксував у своїх спогадах: «Нині працювати в бюро не удалося. Якийсь склад з амуніцією вилетів в повітря (кажуть, на Звіринці). Було з 15 сильних детонацій»¹⁷¹. Слід відзначити, що саме його спогади слугують джерелом для реконструкції подій та реакції населення Києва¹⁷².

Говорячи про висвітлення єврейської благодійної допомоги серед неєврейських газет Київської губернії, слід звернути увагу на той факт, що події 6 червня 1918 р. не оминула лише газета «Уманское слово». У випуску від 8 червня містилося дві публікації з цієї теми – невелика за обсягом стаття «Трагедія на Звіринці»¹⁷³ та замітка «Збір коштів постраждалим від вибуху в Києві»¹⁷⁴. Як бачимо, ця тема не знайшла розголосу у неєврейській губернській пресі.

¹⁶⁹ Пожертвования в пользу жертв катастрофы // Киевская мысль. – 1918. – 11 июня. – С. 2.

¹⁷⁰ Скальський В. Шабаш диявола. Як Київ ледь не злетів у повітря // Деловая столица. – 2018. – 7 червня / Електронний ресурс:

https://www.dsnews.ua/nasha_revolyutsiya_1917/shabash-diyavola-yak-kiev-led-ne-zletiv-u-povitrya-07062018220000, відвідано 20. 05. 2020.

¹⁷¹ Донцов Д. І. Рік 1918, Київ: Документально-художнє видання / Упоряд. К. Ю.Галушко. – Київ, 2002. – С. 47.

¹⁷² Вибухи артскладів: як Київ вступив у добу техногенних катастроф // Militarynavigator. – 2018. – 6 червня / Електронний ресурс:

<https://web.archive.org/web/20180612140347/https://milnavigator.tv/vybuhy-artskladiv-yak-kyviv-vstupyv-u-dobu-tehnogennyh-katastrof/> відвідано 20. 05. 2020.

¹⁷³ Трагедия на Зверинце // Уманское слово. – 1918. – 8 июня. – С. 2.

¹⁷⁴ Сбор средств пострадавшим от взрывов в Киеве // Уманское слово. – 1918. – 8 июня. – С. 4.

Пожежа на Подолі 14 червня 1918 р. стала продовженням зображення євреїв-благодійників у неєврейській пресі Києва та Київської губернії. При цьому, публікації про цю подію та єврейський внесок у надання допомоги значно відрізняються від того матеріалу, який за змістом та наповненням розміщувався у газетах щодо вибухів на Звірниці 6 червня того ж року. Основна відмінність полягає у тому, що у неєврейській пресі практично не з'являлося публікацій про збір коштів, а також, єврейська благодійність була спрямована на постраждалих євреїв.

Проаналізована преса дає підстави для твердження про те, що публікації у неєврейській пресі про вищезазначені події відрізняються за жанром. Для єврейської благодійності після 6 червня характерні замітки із списками осіб, хто передав кошти; єврейська благодійна допомога не євреям після пожежі на Подолі вирізняється більшою кількістю статей, а не заміток¹⁷⁵. Крім того, єврейська допомога після пожежі на Подолі 14 червня характеризується в більшій мірі пасивністю до збору пожертв на користь не євреїв. При цьому, в газетах друкувалися статті про єврейську благодійність всередині громади.

Наприклад, у газеті «Киевская мысль» від 15 червня 1918 р. вийшла велика за об'ємом стаття «Пожежа на Подолі», в якій детально описується поширення вогню¹⁷⁶. Крім того, зазначалися втрати майна серед євреїв: «Окрім перерахованих вище великих будівель, згоріли лісопильня Бялика, лісопильня Кагана [...]»¹⁷⁷. Аналіз тексту цієї статті показує, що єврейська проблематика розглядалася в контексті усіх постраждалих на Подолі внаслідок пожежі, при цьому, зміст статті подібний до статей на цю тему в інших газетах. Виходячи з цього, важливою обставиною є відсутність у цьому номері газети «Киевская мысль» оголошень зборів на користь погорільців, чи списків переданих через редакцію коштів.

¹⁷⁵К пожару на Подоле // Голос Киева. – 1918. – 16 июня. – С. 2.

¹⁷⁶Пожар на Подоле // Киевская мысль. – 1918. – 15 июня. – С. 2.

¹⁷⁷Там само. – С. 2.

Підтвердженням того, що зображення євреїв як благодійників після пожежі на Подолі 14 червня 1918 р. зникає зі шпальт газет, слугує те, що лише один раз зустрічається перелік жертводавців, серед яких наявні євреї¹⁷⁸.

Для неєврейської преси Києва та Київської губернії було характерна відсутність згадок про євреїв-благодійників після пожежі на Подолі 14 червня 1918 р., в порівнянні із благодійними зборами після вибухів 6 червня на Звіринці. При цьому, у пресі друкувалися звіти міської влади про ліквідацію наслідків пожежі та заходи по наданню допомоги постраждалим¹⁷⁹. В одному із звітів повідомлялося, що пожежа трапилася через самих мешканців та власників будівель на Подолі, зокрема, євреїв: «[...] – Пожежа, – повідомив А. М. Гінзбург, – почався на Щекавицькій вул., неподалік млину Бялика, і швидко охопив 4 квартали»¹⁸⁰. Так чи інакше, ця заява не стала предметом окремих публікацій у пресі.

Єврейська благодійна допомога стала предметом публікації в газеті «Голос Києва» від 19 червня 1918 р., в якій йшлося про надання допомоги єврейським погорільцям на Подолі¹⁸¹. Стаття містить доповідь «Сиркіна», ймовірно, мова йшла про голову київської єврейської громади Наума Соломоновича Сиркіна, котрий оголосив грошовий збір на користь постраждалим¹⁸².

Публікації про єврейську благодійну допомогу під час подій початку – середини червня 1918 р. відсутні в неєврейській пресі Київської губернії. Як зазначалося вище, аналіз преси цього регіону показує, що лише в газеті «Уманское слово» розміщувалися матеріали про пожежу на Подолі, із

¹⁷⁸В пользу пострадавших от пожара на Подоле // Киевская мысль. – 1918. – 21 июня. – С. 2.

¹⁷⁹Помощь погорельцам // Голос Киева. – 1918. – 16 июня. – С. 2.

¹⁸⁰Доклад тов. гор. головы о пожаре // Киевская мысль. – 1918. – 15 июня. – С. 2.

¹⁸¹Доклад о пожаре // Голос Киева. – 1918. – 19 июня. – С. 2.

¹⁸²Там само. – С. 2.

вказівкою на те, що постраждало майно євреїв¹⁸³. При цьому, статті у цій газеті не містять інформації про єврейську благодійну допомогу.

Отже, публікації про єврейську благодійну допомогу у неєврейській пресі Києва та Київської губернії в періоду гетьманату П. Скоропадського відображали діяльність євреїв у різних сферах громадського та культурно-освітнього життя. Аналіз преси показує, що спільною рисою для неєврейської преси є висвітлення діяльності євреїв-благодійників. Більшість матеріалів, що розміщувалися у газетах, демонстрували, наскільки важливою була матеріальна підтримка різними організаціями та окремими меценатами освіти, науки та культури. В першу чергу, мова йде про створення Єврейського народного університету в Києві, підрозділів Культур-Ліги в Київській губернії завдяки сприянню єврейської громади.

Ще одним сюжетом для зображення єврейської громади як такої, що веде активну благодійну діяльність, стало публікування у неєврейській пресі матеріалів єврейських общинних рад та благодійних організацій про допомогу єврейським військовополоненим та біженцям. З аналізу преси випливає, що редакція газет Києва та Київської губернії слідкувала за ситуацією із вирішенням питання про повернення постраждалих внаслідок Першої світової війни євреїв, переважно із Польщі та Литви, на їх місця проживання. Також, увага приділялася вирішенню питання із єврейськими військовополоненими. Статті щодо вирішення цих проблем, в більшій мірі у пресі Києва, ніж у Київській губернії, містили заклики членів єврейської громади про обов'язок кожної людини внести пожертву на ці потреби. З цього випливає, що дана проблема виносилася у пресі у ширший контекст, виходячи, таким чином, поза межі єврейської громади.

¹⁸³Пожар в Киеве // Уманское слово. – 1918. – 15 июня. – С. 3; Доклад гор. думы Киева о пожаре // Уманское слово. – 1918. – 19 июня. – С. 4.

Висновки

Під час Української революції 1917–1921 рр. євреї склали значну частку населення Києва та Київської губернії. Період гетьманату Павла Скоропадського для євреїв цього регіону позначився відсутністю єврейських погромів. При цьому, для єврейства виникла низка інших проблем, пов'язаних з політикою уряду, процесами всередині громад, а також зовнішньополітичною ситуацією, що стало предметом численних публікацій у неєврейській пресі цього регіону.

Як українська, так і зарубіжна історіографія з єврейської проблематики за гетьманату П. Скоропадського є недостатньо опрацьованою. У наукових працях з історії Української революції 1917–1921 рр. єврейська проблематика розглядається побіжно, при цьому, поза увагою дослідників залишається преса як історичне джерело з вивчення євреїв у цей період. Зарубіжна історіографія також, хоча і більш комплексно вивчає єврейство за П. Скоропадського, в свою чергу, неєврейська преса не виступає в ній основним джерелом із дослідження єврейського питання в Українській Державі.

Аналіз неєврейської преси Києва та Київської губернії за гетьманату П. Скоропадського як основного історичного джерела цього дослідження, показав, що лише незначна частина неєврейських газет цього регіону висвітлювала на своїх сторінках єврейське питання. На розміщення матеріалів з єврейської проблематики у неєврейській пресі Києва та Київської губернії впливали внутрішня політика уряду, події всередині єврейських громад, а також проблеми суспільного значення. В результаті аналізу неєврейської преси було виявлено, що вагоме місце за кількістю та якістю опублікованого матеріалу з єврейської тематики посідали: проблема відновлення національно-персональної автономії та участь єврейської делегації на мирній конференції в Парижі; вступ та перебування представників єврейства у армії гетьмана П. Скоропадського, проблема створення єврейської самооборони; єврейська благодійна діяльність у

культурно-освітній сфері, єврейська взаємодопомога постраждалим внаслідок Першої світової війни, а також єврейська благодійність щодо не євреїв. Ці чинники стали визначальними у формуванні структури роботи за тематичним принципом.

Розміщені в газетах публікації мають різний інформаційний потенціал з тієї чи іншої проблеми. Більш репрезентативною з точки зору висвітлення єврейської проблематики є преса Києва, ніж Київської губернії, оскільки за кількістю і частотою виходу газети губернії поступалися Києву. У Києві виходило найбільше преси, значною часткою виступала при цьому щоденна преса. Газети Київської губернії здебільшого друкувалися кілька разів на тиждень.

Проаналізовані публікації щодо проблеми відновлення єврейської національно-персональної автономії у неєврейській пресі демонструють розрізненість позицій стосовно цього серед єврейського населення Києва і Київської губернії. Крім того, на шпальтах газет описувалися події всередині єврейської громади – вибори до Тимчасових Національних Зборів та проведення першої сесії Єврейських національних зборів у листопаді 1918 р. та послідовність заходів для відновлення автономії. При цьому, аналіз преси показав, що редакція так чи інакше притримувалася політики, визначеної П. Скоропадським – передпарламент не повинен охоплювати політичні питання, окрім тих, що стосуються євреїв. В свою чергу, тема участі єврейської делегації на Паризькій мирній конференції у неєврейських газетах Києва та Київської губернії мала двозначний характер. З одного боку, у публікаціях виголошувалася підтримка євреїв, а з іншого, невизначеною залишався склад делегації та інтереси якого єврейства вона мала представляти – українського, російського чи іншого. При цьому, існувала різниця у висвітленні проблеми відновлення єврейської національно-персональної автономії та участі євреїв на мирному конгресі в Парижі. Характер розміщених публікацій у київських та губернських газетах відрізнявся за частотою виходу номерів, читацькою аудиторією, тематичною

спрямованістю видання, а також, залежав від політичної орієнтації преси. Якщо необхідність відновлення національної автономії постулювалася і в газетах Києва, і в губернських, то участь євреїв у Паризькій мирній конференції викликала появу двозначних статей та заміток.

В ході аналізу повідомлень у неєврейській пресі Києва та Київської губернії про євреїв-воїнів в армії гетьмана П. Скоропадського було встановлено, що євреї стикалися із проблемами при вступі на службу в армію гетьмана П. Скоропадського. Матеріали, що розміщувалися у газетах, з одного боку, наголошували на загальних підставах прийому до армії, а з іншого, наявність статей та листів до редакції про випадки відмови євреям зображували ображеного єврея-воїна. Крім того, проблеми євреїв в армії в цей час у неєврейській пресі розглядалися разом із загальними проблемами в армії, зокрема, політикою українізації, де євреї виступали її противниками.

З'ясовано, що проблема створення єврейської самооборони в Києві та Київській губернії у неєврейській пресі обґрунтовувалася насильницькими нападами на євреїв, найчастіше з метою пограбування. При цьому, розміщення у газетах публікацій про бажання євреїв сформувати озброєні загопи для самозахисту перегукувалося із статтями про антисемітську пропаганду та погроми у сусідніх країнах (Польщі, Чехії, Австрії). Хоча у неєврейських газетах не знайшло відображення пояснення причин відсутності єврейської самооборони, необхідність її організації постійно лунала на сторінках преси протягом квітня – грудня 1918 р.

Виявлено, що для неєврейської преси Києва та Київської губернії періоду гетьманату П. Скоропадського характерне розміщення матеріалів про єврейську діяльність у галузі освіти, науки та культури як прояву благодійності. Повідомлення про євреїв-благодійників стали ключовими у неєврейській пресі цього регіону, завдяки чому у газетних публікаціях обґрунтовувалися успіхи у створенні та відкритті Єврейського народного університету в Києві, поширенню відділів Культур-Ліги у губернських містечках. При цьому, у неєврейській пресі існував окремий напрям

висвітлення єврейської благодійності – публікації щодо вирішення самими євреями проблеми із єврейськими біженцями та військовополоненими. Аналіз газетних матеріалів та спогадів показав, що в період квітня – грудня 1918 р. Київ був єврейським благодійним центром.

Аналіз публікацій показав, що численні матеріали у неєврейській пресі, здебільшого в Києві, ніж в Київській губернії, висвітлювали єврейську благодійну допомогу щодо не євреїв. Розміщення в газетах оголошень про збір коштів, публікування списків тих, хто надавав допомогу засвідчують, що євреї займали активну позицію у допомозі постраждалим від вибуху на Звіринці 6 червня 1918 р. Натомість, пожежа на Подолі 14 червня 1918 р. не стала ще одним напрямом публікацій про євреїв-благодійників для неєврейського населення, тим не менш, преса містить дані про розгортання єврейською громадою Києва збору коштів на користь постраждалих.

Неєврейська преса Києва та Київської губернії за гетьманату П. Скоропадського має значний потенціал для дослідження історії євреїв як цього регіону, так і України в цілому. Проаналізовані джерела дають змогу висвітлити такі питання історії євреїв Києва і Київської губернії, як єврейська національно-персональна автономія в Україні, представництво євреїв на мирній конференції у Парижі, участь євреїв в армії П. Скоропадського і єврейських загонів самооборони, благодійна діяльність євреїв Києва, а також уявити сформоване газетними публікаціями бачення єврейської проблематики Києва і Київської губернії за часів П. Скоропадського.

Список використаних джерел та літератури

1. Джерела

1.1. Опубліковані

1. Гольдельман С. Жидівські національні збори Національний секретаріат // Гольдельман С. Жидівська національна автономія в Україні. 1917–1920. – Мюнхен; Париж; Єрусалим: Дніпрова хвиля, 1967. – С. 81–95.
2. Гольденвейзер А. А. Из киевских воспоминаний (1917–1920 гг.) // Революция на Украине по мемуарам белых / Сост. С.А. Алексеев. – Москва–Ленинград: Государственное издательство, 1930. – С. 1–63.
3. Донцов Д. І. Рік 1918, Київ: Документально-художнє видання / Упоряд. К. Ю. Галушко. – Київ: Темпора, 2002. – 208 с.
4. Могилянський Н.М. Трагедия Украины (из пережитого в Киеве в 1918 г.) // Революция на Украине по мемуарам белых / Сост. С.А. Алексеев. – Москва–Ленинград: Государственное издательство, 1930. – С. 115–135.
5. Скоропадський П. Спогади / За ред. Я. Пеленський. – Київ – Філадельфія: Книга, 1995. – 495 с.

1.2. Періодика

1. Антиеврейские эксцессы // Киевская мысль. – 1918. – 31 мая. – С. 1.
2. Арест убицы семьи Гальбуртов // Киевская мысль. – 1918. – 18 сентября. – С. 2.
3. Беженцы-евреи // Вечер. – 1918. – 11 ноября. – С. 3.
4. Благотворительные зборы в еврейский университет // Вечер. – 1918. – 31 октября. – С. 1.
5. В демиевской общине // Вечер. – 1918. – 13 декабря. – С. 6.
6. В еврейской общине // Уманское слово. – 1918. – 31 мая. – С. 2.
7. В еврейском народном университете // Вечер. – 1918. – 12 декабря. – С. 6.
8. В еврейском национальном секретариате // Вечер. – 1918. – 14 ноября. – С. 5.

9. В еврейском национальном секретариате // Вечер. – 1918. – 29 ноября. – С. 3.
10. В еврейском национальном собрании // Союз. – 1918. – 9 ноября. – С. 3.
11. В пользу пострадавших от пожара на Подоле // Киевская мысль. – 1918. – 21 июня. – С. 2.
12. Вечер музыки // Вечер. – 1918. – 6 декабря. – С. 6.
13. Взрыв на Зверинце // Голос Киева. – 1918. – 7 июня. – С. 2.
14. Взрывы в Киеве // Киевская мысль. – 1918. – 7 июня. – С. 2.
15. Воззвание к еврейскому обществу // Вечер. – 1918. – 7 декабря. – С. 4.
16. Воззвание к еврейскому обществу // Вечер. – 1918. – 8 декабря. – С. 4.
17. Военская присяга для евреев // Киевская мысль. – 1918. – 16 августа. – С. 2.
18. Вопрос о языке // Вечер. – 1918. – 26 ноября. – С. 2.
19. Генеральська історія // Нова Рада. – 1918. – 28 квітня. – С. 1.
20. Грабежи // Вечер. – 1918. – 30 ноября. – С. 2.
21. До Євреїв на Україні // Воля. – 1918. – 7 грудня – С. 1.
22. Доклад гор. думы Киева о пожаре // Уманское слово. – 1918. – 19 июня. – С. 4.
23. Доклад о пожаре // Голос Киева. – 1918. – 19 июня. – С. 2.
24. Доклад тов. гор. головы о пожаре // Киевская мысль. – 1918. – 15 июня. – С. 2.
25. Дорогой читатель // Вечерние новости. – 1918. – 27 октября. – С. 1.
26. Еврей–офицеры // Вечер. – 1918. – 13 ноября. – С. 6.
27. Еврей–офицеры в украинской армии // Вечер. – 1918. – 2 ноября. – С. 6.
28. Еврейская делегация и Парижская мирная конференция // Уманское слово. – 1918. – 8 ноября. – С. 4.
29. Еврейская самооборона // Вечер. – 1918. – 9 ноября. – С. 6.
30. Еврейские книгохранилища // Вечер. – 1918. – 31 октября. – С. 6.
31. Еврейские погромы на Украине // Уманское слово. – 1918. – 30 августа. – С. 4.

32. Еврейский благотворительный вечер // Вечерние новости. – 1918. – 24 октября. – С. 3.
33. Еврейский комитет помощи военнопленным // Вечер. – 1918. – 26 ноября. – С. 2.
34. Еврейский общинный совет // Уманское слово. – 1918. – 1 июня. – С. 2.
35. Еврейский погром в Люблине // Вечер. – 1918. – 29 ноября. – С. 3.
36. Еврейское национальное собрание // Вечер. – 1918. – 1 ноября. – С. 5.
37. Еврейское национальное собрание // Вечер. – 1918. – 11 ноября. – С. 6.
38. Еврейское национальное собрание // Вечер. – 1918. – 28 ноября. – С. 4.
39. Еврейское национальное собрание // Вечер. – 1918. – 8 ноября. – С. 6.
40. Еврейское Национальное Собрание // Вечерние новости. – 1918. – 10 ноября. – С. 2.
41. Еврейское национальное собрание // Киевская мысль. – 1918. – 9 ноября. – С. 2.
42. Еврейское представительство на Украине // Вечер. – 1918. – 16 октября. – С. 5.
43. Еврейское представительство на Украине // Вечерние новости. – 1918. – 18 октября. – С. 6.
44. Єврейський національний секретаріат // Слово. – 1918. – 17 листопада. – С. 4.
45. Забезпечення особистим складом // Армія. – 1918. – 7 листопада. – С. 1.
46. Заседание еврейского общинного совета // Вечер. – 1918. – 12 декабря. – С. 6.
47. Истязания // Киевская мысль. – 1918. – 9 августа. – С. 2.
48. Истязания // Киевская мысль. – 1918. – 9 августа. – С. 2.
49. К выборам в общину (письмо в редакцию) // Уманское слово. – 1918. – 3 мая. – С. 4.
50. К демобилизации армии // Уманское слово. – 1918. – 5 апреля. – С. 4.
51. К пожару на Подоле // Голос Киева. – 1918. – 16 июня. – С. 2.

52. К предстоящему призыву новобранцев // Уманское слово. – 1918. – 30 марта. – С. 3.
53. К созыву еврейского съезда // Вечер. – 1918. – 7 октября. – С. 4.
54. Киевская жизнь: открытие еврейского банка // Вечерние новости. – 1918. – 24 октября. – С. 3.
55. Конференция Еврейской Народно-Прогрессивной партии // Вечер. – 1918. – 6 ноября. – С. 6.
56. Концерт еврейской музыки // Вечер. – 1918. – 26 ноября. – С. 2.
57. Культурно-просветительская деятельность среди евреев // Вечер. – 1918. – 8 декабря. – С. 4.
58. Маленький фельетон: Призыв // Уманское слово. – 1918. – 9 июня. – С. 2.
59. Манифест о равноправии евреев // Вечер. – 1918. – 30 ноября. – С. 5.
60. Ми і Вони // Васильківські вісті. – 1918. – 11 грудня. – С. 2.
61. Мобилизация и театры // Вечерние новости. – 1918. – 8 декабря. – С. 1.
62. Мобілізація у Києві // Слово. – 1918. – 7 грудня. – С. 3.
63. На съезде еврейский общин. Задачи съезда // Вечерние новости. – 1918. – 3 ноября. – С. 3.
64. Немцы в Раде // Голос Киева. – 1918. – 30 апреля. – С. 1.
65. Обвинения в большевизме // Уманское слово. – 1918. – 5 апреля. – С. 4.
66. Обвинения в большевизме // Уманское слово. – 1918. – 6 апреля. – С. 3.
67. Открытие еврейского народного университета // Киевская мысль. – 1918. – 11 июня. – С. 2.
68. Открытие еврейского народного университета // Киевская мысль. – 1918. – 11 июня. – С. 2.
69. Открытие еврейского университета // Вечер. – 1918. – 9 ноября. – С. 6.
70. Открытие еврейского университета // Уманское слово. – 1918. – 12 июня. – С. 4.
71. Отъезд еврейской делегации // Вечер. – 1918. – 11 декабря. – С. 2.
72. Офіційний відділ // Армія. – 1918. – 6 листопада. – С. 3.

73. Письмо в редакцию // Вечер. – 1918. – 29 октября. – С. 6.
74. Письмо в редакцию // Уманское слово. – 1918. – 16 апреля. – С. 3.
75. Погром в Кельцах // Вечер. – 1918. – 5 декабря. – С. 1.
76. Пожар в Киеве // Уманское слово. – 1918. – 15 июня. – С. 3.
77. Пожар на Подоле // Киевская мысль. – 1918. – 15 июня. – С. 2.
78. Пожар на Подоле // Киевская мысль. – 1918. – 15 июня. – С. 2.
79. Пожертвования в пользу жертв Зверинецкой катастрофы // Киевская мысль. – 1918. – 21 июня. – С. 2.
80. Пожертвования в пользу жертв катастрофы // Киевская мысль. – 1918. – 11 июня. – С. 2.
81. Пожертвования в пользу жертв катастрофы // Киевская мысль. – 1918. – 13 июня. – С. 1.
82. Поляки и евреи // Вечер. – 1918. – 12 октября. – С. 3.
83. Помощь евреям-беженцам // Вечер. – 1918. – 12 декабря. – С. 6.
84. Помощь погорельцам // Голос Киева. – 1918. – 16 июня. – С. 2.
85. Попытки к еврейскому погрому в Праге // Вечер. – 1918. – 7 декабря. – С. 1.
86. Похищение девочки // Киевская мысль. – 1918. – 15 июня. – С. 2.
87. Призыв зубных врачей // Вечер. – 1918. – 13 декабря. – С. 6.
88. Присоединение Галиции к Украине // Вечер. – 1918. – 31 октября. – С. 1.
89. Протест еврейской общины гор. Бердичева // Киевская мысль. – 1918. – 15 июля. – С. 1.
90. Сбор средств пострадавшим от взрывов в Киеве // Уманское слово. – 1918. – 8 июня. – С. 4.
91. Собрание студентов-сионистов // Вечерние новости. – 16 октября. – С. 5.
92. События в Звенигородском уезде // Наш голос. – 1918. – п. п. мая. – С. 3.
93. Союз народов и евреи // Вечер. – 1918. – 8 ноября. – С. 4.
94. Среди монахов // Вечер. – 1918. – 6 ноября. – С. 6.
95. Торговицы // Уманское слово. – 1918. – 28 апреля. – С. 3.

96. Трагедия на Зверинце // Уманское слово. – 1918. – 8 июня. – С. 2.
97. У єврейському секретаріаті // Слово. – 1918. – 19 листопада. – С. 3.
98. Украинская армия // Голос Киева. – 1918. – 17 мая. – С. 2.
99. Украинский язык в украинской армии // Армія. – 1918. – 6 листопада. – С. 2–3.
100. Украинцы и еврейские погромы // Вечер. – 1918. – 3 декабря. – С. 4.
101. Украинцы и мирный конгресс // Уманское слово. – 1918. – 9 ноября. – С. 3.
102. Уманская еврейская «культурлига» // Уманское слово. – 1918. – 22 мая. – С. 2.
103. Уманский еврейский общинный совет // Уманское слово. – 1918. – 31 мая. – С. 2.
104. Упразднение национальных министерств // Голос Киева. – 1918. – 21 мая. – С. 2.
105. Хроника – разбой // Голос Киева. – 1918. – 30 апреля. – С. 2.
106. Чому не виходила «Нова Рада» // Нова рада. – 1918. – 9 травня. – С. 1.
107. Шайка грабителей // Вечер. – 1918. – 1 ноября. – С. 6.

2. Література

2.1. Монографії, збірки статей

1. Абрамсон Г. Молитва за владу / Пер. з англ. А. Котенка. – Київ: Дух і Літера, 2017. – 320 с.
2. Барт Р. Избранные работы: Семиотика: Поэтика. – Москва: Прогресс, 1989. – 616 с.
3. ван Дейк Т. А. Язык. Познание. Коммуникация / Пер. с англ. В. Герасимов. – Москва: Прогресс, 1989. – 312 с.
4. Дорошенко Д. І. Історія України, 1917–1923. – У 2 т. / Упоряд.: К. Ю. Галушко. – Київ: Темпора, 2002. – Т. 1. – 352 с.
5. Книга о русском еврействе 1917–1967 / Под ред. Я. Г. Фрумкина, Г. Я. Аронсона, А. А. Гольденвейзера. – Нью-Йорк: Союз русских евреев, 1968. – 467 с.

6. Махонина С. Я. История русской журналистики начала XX века. – Москва, 2016. – 240 с.
7. Нариси з історії та культури євреїв України / За ред. Л. Фінберга, В. Любченка. – Київ: Дух і Літера, 2009. – 440 с.
8. Папакін Г. В. Павло Скоропадський: патріот, державотворець, людина. Історико-архівні нариси. – Київ, 2003. – 282 с.
9. Пиріг Р. Я. Українська гетьманська держава 1918 року. Історичні нариси. – Київ: Ін-т історії України НАН України, 2011. – 336 с.
10. Пінак Є., Чмир М. Військо Української Революції 1917–1921 років. – Харків: КСД, 2017. – 432 с.
11. Скальський В. Антисемітизм в Києві навесні 1918 р. // Євреї України: Революція й післяреволюційна модернізація. Політика. Культура. Суспільство / За ред. С. Гіріка. – Київ: Laurus, 2018. – С. 38–49.
12. Тинченко Я. Війська Ясновельможного Пана Гетьмана. Армія Української Держави, травень–грудень 1918 р. – Київ: Темпора, 2014. – 152 с.
13. Тинченко Я. Єврейська самооборона в інших регіонах України, Росії та Білорусії у 1918–1920 роках // Тинченко Я. Під зіркою Давида. Єврейські національні формування в Україні в 1917–1920 роках. – Київ: Темпора, 2014. – С. 85–89.
14. Чериковер И. М. История погромного движения на Украине 1917–1921 гг. В 7 т. – Берлин: Ostjudisches Historisches Archiv, 1923. – Т. 1: Антисемитизм и погромы на Украине 1917–1918 гг. – 335 с.
15. Gitelman Z. U. A Century of Ambivalence: The Jews of Russia and the Soviet Union, 1881 to the Present. – Indiana: University Press, 2001. – 320 p.
16. Levin N. The Jews in the Soviet Union since 1917. Paradox of Survival. – New York: University Press, 1988. – 864 p.
17. Schottler P. Historians and discourse analysis // History Workshop Journal. – 1989. – № 27. – P. 37–65.

18. Stachiw M. Why the Jewish problem has been connected with Ukraine // *Ukrainians and Jews: a symposium*. – New York, 1966. – P. 11–54.

2.2. Статті

1. Бабков Д. И. Политическая публицистика В. В. Шульгина в период гражданской войны и эмиграции // *Вопросы истории*. – Москва, 2008. – № 3. – С. 92–106.
2. Батанова Т. До історії єврейського представництва в Українській Центральній Раді: декілька документів Міністерства з єврейських справ // *Пам'ятки: археографічний щорічник*. – Київ, 2010. – Т. 11. – С. 175–184.
3. Бойко О. Територія, кордони і адміністративно–територіальний поділ Української Держави гетьмана П. Скоропадського (1918) // *Регіональна історія України*. – 2009. – № 3. – С. 217–232.
4. Будаев Э. В. Недостающее звено дискурс-анализа: контекстуальные модели Т. Ван Дейка // *Политическая лингвистика*. – 2009. – № 28. – С. 153–155.
5. Георгиева Н. Г. Классификация и полифункциональность исторических источников // *Вестник РУДН*. – 2016. – № 1. – С. 7–18.
6. Грищенко Ю. Національне питання в Україні 1917–1921 роках // *Український історичний збірник*. – 2015. – Вип. 18. – С. 204–211.
7. Доценко В. О. Історія Єврейської культурно-просвітницької організації Культур-Ліга // *Гілея: науковий вісник*. – 2014. – Вип. 84. – С. 197–200.
8. Доценко В. О. Організація самооборони та інші військові формування у 1917–1921 рр. // *Наукові праці Запорізького національного університету*. – 2018. – Вип. 50. – С. 113–118.
9. Єловських У. Загальнотеоретичні питання вивчення мемуарів як історичного джерела: історіографія проблеми // *Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та практики*. – 2016. – № 13. – С. 152–161.
10. Купрійчук В. Українська преса 1917–1920 років як джерело вивчення державотворчих процесів гуманітарного розвитку в добу національної

революції // Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. – 2012. – № 1. – С. 258–265.

11. Лазарович М. В. Секретарство/Міністерство єврейських справ та єврейська національна рада в контексті розбудови національно-персональної автономії // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. – 2012. – № 1031. – С. 111–116.
12. Любовець Н. І. Вивчення мемуарів як історичного та біографічного джерела: до історіографії проблеми // Українська біографістика. – 2010. – Вип. 7. – С. 66–104.
13. Любченко В. Б. Київські Шульгіни: національно розділена родина в історії України // Українська біографістика. – 1999. – Вип. 2. – С. 153–162.
14. Макаренко Т. П. Єврейські погроми в добу Української Революції // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – 2013. – № 35. – С. 117–118.
15. Михайліченко М. А. «Єврейське питання» в політиці Української Держави Павла Скоропадського // Актуальні питання юриспруденції : теоретичний та практичний виміри: матеріали Другої Міжнародної науково-практичної конференції. – Суми, 2019. – С. 113–114.
16. Нестеренко В. Національна політика Української Держави // Вісник Київського національного лінгвістичного університету. – 2012. – Вип. 17. – С. 87–93.
17. Пашинян И. А. Контент-анализ как метод исследования: достоинства и ограничения // Научная периодика: проблемы и решения. – 2012. – № 3. – С. 13–18.
18. Проданюк Ф. М. До питання про внутрішню політику Держави Павла Скоропадського // Останній Гетьман: Ювілейний збірник пам'яті Павла Скоропадського (1873–1945) / За ред. О. Лупанова. – Київ: Академпрес, 1993. – С. 56–65.

19. Рудий Г. Періодика України 1917–1940 рр. як історичне джерело // Бібліотечний вісник. – 2008. – № 1. – С. 29–35.
20. Рынков В. М. Периодическая печать: место в системе исторических источников // Отечественные архивы. – 2010. – № 3. – С. 44–50.
21. Солдатенко В. Ф. Українська революція. Історичний нарис: Монографія. – Київ: Либідь, 1999. – 976 с.
22. Солженицын А. И. Двести лет вместе: В 2 кн. – Москва: Русский путь, 2002. – Кн. 2. – 512 с.
23. Схороход О. Д. Періодичні видання як джерело в дослідженні ставлення населення до влади (на прикладі київських газет 1917–1918) // Young Scientist. – 2018. – № 2. – С. 334–339.
24. Ткачук П. П. Військові реформи гетьмана Павла Скоропадського у контексті державотворчих процесів в Україні (квітень – грудень 1918 р.) // Військово–науковий вісник : зб. наук. пр. / Акад. сухопутних військ ім. гетьмана П. Сагайдачного. – 2019. – № 31. – С. 112–121.
25. Устименко В. М. Єврейські організації і партії в суспільно-політичному житті за доби Центральної Ради // Проблеми вивчення історії Української революції 1917–1921 років. – Київ, 2009. – Вип. 4. – С. 147–182.

3. Довідкові видання, енциклопедії

1. Енциклопедія історії України / Редкол.: В. А. Смолій (голова), Г. В. Боряк, Я. В. Верменич. – Київ: Наукова думка, 2019. – Т.: Україна – Українці. Кн. 2. – С. 24–25.
2. Енциклопедія історії України: У 10 т. / Редкол.: В. А. Смолій (голова), Я. Д. Ісаєвич, С. В. Кульчицький та інші. – Київ, Наукова думка, 2010. – Т. 7. – 728 с.

4. Електронні ресурси

1. Вибухи артскладів: як Київ вступив у добу техногенних катастроф // Military navigator. – 2018. – 6 червня / Електронний ресурс: <https://web.archive.org/web/20180612140347/https://milnavigator.tv/vybuhy->

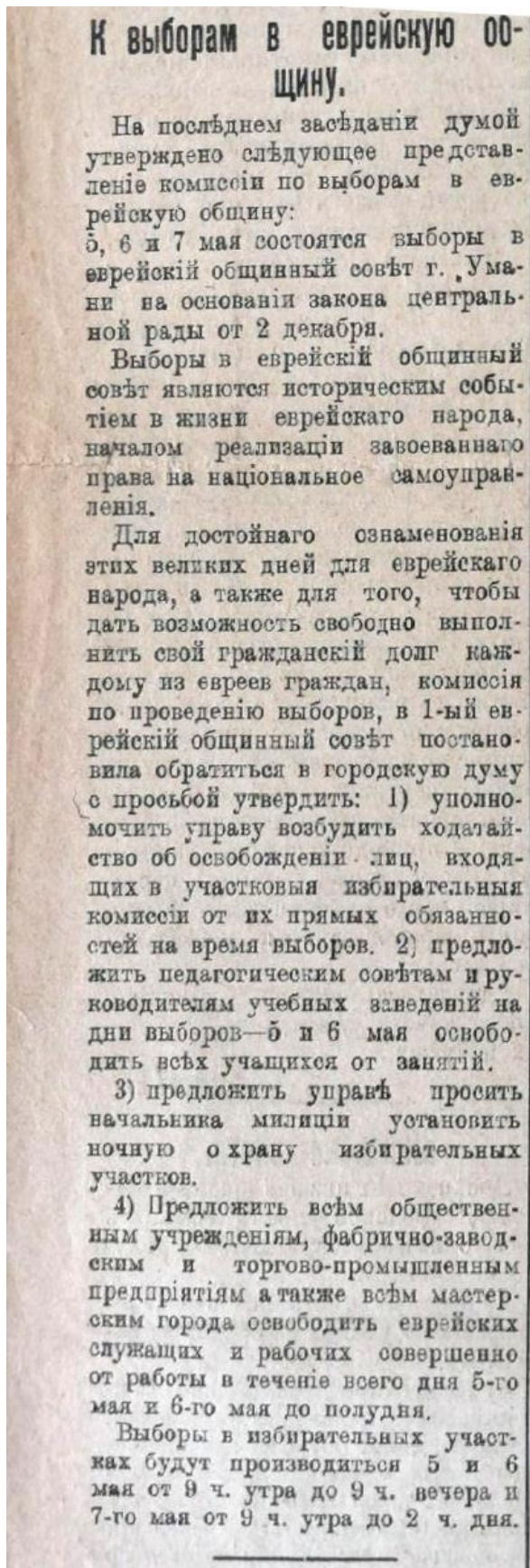
[artskladiv-yak-kyiv-vstupyv-u-dobu-tehnogennyh-katastrof/](#), відвідано 22.05.2020.

2. Еврейский комитет помощи жертвам войны // Электронная еврейская энциклопедия. – Электронный ресурс: <https://eleven.co.il/jews-of-russia/movements-parties/11514/>, відвідано 19.05.2020.
3. Скальський В. Шабаш диявола. Як Київ ледь не злетів у повітря // Деловая столица. – 2018. – 7 червня / Электронный ресурс: https://www.dsnews.ua/nasha_revolyutsiya_1917/shabash-diyavola-yak-kiiev-led-ne-zletiv-u-povitrya-07062018220000, відвідано 20.05.2020.
4. Тольц М. Автор термина «перемещенные лица»: Евгений Михайлович Кулишер (1881–1956) // Демоскоп Weekly. – 2015. – 21 января – 4 октября / Электронный ресурс: <http://www.demoscope.ru/weekly/2015/0655/nauka05.php>, відвідано 8.05.2020.
5. Украина. Евреи Украины 1914–1920 гг. // Электронная еврейская энциклопедия. – Электронный ресурс: <https://eleven.co.il/diaspora/regions-and-countries/15410/>, відвідано 6.05.2020.

Додатки

Додаток 1

№	Назва газети	Армія, єврейська самооборона	Єврейська благодійна діяльність	Політична діяльність
1	«Армія»	№: 1, 2, 3	-	-
2	«Васильківські вісті»	б.н. 11 гр.	-	-
3	«Воля»	№6	-	-
4	«Наш голос»	п.п. травня,	№5	-
5	«Нова Рада»	№70	-	№: 82
6	«Слово»	б.н. (ч. 55)	б.н. (ч. 30),	б.н. (ч. 41)
7	«Союз»	-	№12	№75
8	«Вечер»	№: 6, 22, 23, 29, 32, 42, 45, 46, 49, 50, 51, 52, 56	№: 3, 16, 20, 21, 22, 28, 29, 51, 52, 53, 55, 56	№: 1, 4, 8, 19, 22, 24, 26, 28, 30, 33, 44, 45, 46, 48, 54, 55,
9	«Голос Києва»	№: 14, 26	№:41, 50, 53,	№: 14, 23, 29
10	«Вечерние новости»	№7	№: 1, 5, 6, 7	№:1, 2, 3
11	«Киевская мысль»	№: 90, 102, 133, 164, 212, 139,	№: 95, 99, 101, 102, 105, 107, 213	№: 209, 212,
12	«Уманское слово»	№: 59, 64, 65, 85, 88, 129, 215,	№: 103, 117, 123, 127, 120	№: 110, 111, 118, 300, 301
	Усього	37	33	32

До виборів у єврейську общину

Джерело: Уманское слово. – 1918. – 3 мая. – С. 4.

ВОИНСКАЯ ПРИСЯГА ДЛЯ ЕВРЕЕВЪ.

Нами получено заявление отъ информационнаго бюро министерства исповѣданій, въ которомъ говорится, что помѣщенный вчера въ газетѣ выработанный министерствомъ текстъ воинской присяги для евреевъ не соответствуетъ дѣйствительности. Министерствомъ исповѣданій выработана и представлена на утверждение совѣта министровъ нижеслѣдующаго содержания текстъ присяги:

«Я, нижеподписавшійся, обѣщаюсь и клянусь Господомъ Богомъ (въ еврейскомъ текстѣ Адонай), Богомъ Израилевымъ въ томъ; что желаю и долженъ вѣрно и искренно служить украинской державѣ и ясновельможному пану гетману, какъ верховному вождю украинскихъ арміи и флота, не щадя жизни своей до послѣдней капли крови. Врагамъ украинской державы во всѣхъ военныхъ случаяхъ храбрый и мощный буду давать отпоръ; всему, что государственной пользѣ можетъ способствовать, буду стараться помогать, и всякую довѣренную мнѣ по службѣ тайну буду хранить. Поставленному надо мною начальству въ томъ, что пользы службы и державы будетъ касаться, должнымъ образомъ, безусловно повиноваться и обязанности свои по совѣсти исполнять буду и для своей пользы ничего противъ службы и присяги дѣлать не буду.

Отъ своей части и знамени никогда не буду отходить и во всѣхъ случаяхъ такъ себя держать и поступать буду, какъ честному, вѣрному, послушному, храброму, способному (офицеру или солдату) надлежить и какъ я передъ Богомъ въ томъ отвѣтъ дать могу.

Въ этихъ дѣлахъ да поможетъ мнѣ Господь Богъ душевно и тѣлесно. Аминь».

Військова присяга для євреїв

Джерело: Киевская мысль. — 1918. — 16 августа. — С. 2.

Евреи-офицеры.

Мы уже сообщали о случаях отказа въ приёмъ въ украинскую армію евреевъ-офицеровъ, призванныхъ нынѣ вмѣстѣ съ другими-лицами офицерскаго званія.

По этому поводу нашему сотруднику заявили въ генеральномъ штабѣ слѣдующее:

Главное управленіе генеральнаго штаба не получило пока сѣціальныхъ донесеній объ отказѣ зачислить евреевъ-офицеровъ въ воинскія части.

Во всякомъ случаѣ, существующія законоположенія никакихъ національныхъ ограниченій при приёмѣ въ армію офицеровъ не устанавливаютъ.

Лица, желающія быть зачисленными офицерами въ воинскія части, подаютъ объ этомъ прошенія, а затѣмъ главный штабъ прикомандировываетъ на опредѣленный срокъ на открывающіяся вакансіи тѣхъ лицъ, которыя внесены въ кандидатскія списки.

По истеченіи установленнаго срока кандидатскія списки обсуждаются офицерскимъ обществомъ и зачисляются въ часть тѣ лица, которыя получаютъ двѣ трети голосовъ, не получившіе такого количества голосовъ увольняются въ запасъ.

Єврей-офіцери

Джерело: Вечер. — 1918. — 5 ноября. — С. 4.

Еврейскій комитетъ помощи военноплѣннымъ.

Въ Кіевѣ основанъ еврейскій комитетъ для сбора пожертвованій въ пользу военноплѣнныхъ. Главной своей цѣлью этотъ комитетъ оставить обезпеченіе военноплѣнныхъ платьемъ, бѣлье и обувью. Комитетъ обратился съ соотвѣтствующимъ возваніемъ къ кievскому населенію.

Пожертвованія, вещи и платье можно доставлять по слѣдующимъ адресамъ: И. Д. Гольденбергъ, Фундуклеевская 33, кв. 4; между 3-5 ч. веч.; Ф. Г. Гелне въ, Левашевская 10, между 11-1 час. д.; С. Б. Бендерскій, Караваяевская 1, между 2-3 ч. д.; А. И. Кельберъ, Караваяевская 11, между 11-1 ч. д.; С. Ф. Эпштейнъ, Крещатикъ, 5, между 11-5 час. в.

Комитетъ проситъ всѣхъ присылать по этимъ адресамъ платье для мужчинъ и женщинъ, обувь, бѣлье, матерію, и т. д., не стѣсняясь стоимостью этихъ вещей. Лица, желающіихъ принять активное участіе въ этихъ комитетахъ, просятъ обратиться по адресу: Фундуклеевская 33, кв. 4, И. Д. Гольденбергъ.

Єврейскій комитет допомоги військовополоненим

Джерело: Вечер. – 1918. – 26 ноября. – С. 2.